

YEMEN'DE ŞEYH SAİD ADLI ARAZİ ÇEVRESİNDE OSMANLI-FRANSIZ REKABETİ (1868-1912)

Durmuş Akalın*

Özet

Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ile birlikte Kızıldeniz'deki Osmanlı üstünlüğü de bundan etkilendi. Yemen'in en stratejik noktalarından olan Aden'e yerleşen İngilizler, Osmanlı Devleti için güney topraklarında dikkat edilmesi gereken bir aktör haline geldi. Önceleri son derece kıymetsiz olan Kızıldeniz sahilleri ve bu denizde yer alan adalar ile limanlar, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte birer cazibe merkezi oldu. Bu durumdan en fazla etkilenen yerlerden biri de Arap Yarımadası'nda yer alan Yemen'di. Aden ve Hadramutlar bölgesi İngilizlerin elindeydi. Buna karşılık bir ara gevşek bir idareye sahip olan Kuzey Yemen bir süre Mısır idaresinde kalsa da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğrudan Osmanlı yönetimi altına alınmak üzereydi. Bu gelişmeler yaşanırken Fransızlar da bölgede kendilerine üs vazifesi görebilecek bir yere sahip olma teşebbüsünde bulundular. Fransızların Yemen üzerinde ilgilendikleri nokta ise Şeyh Said oldu. Burası Kızıldeniz sahilinde İngilizlerin bölgedeki askeri varlığına karşı denge oluşturabilecek bir liman olarak düşünüldü. Bu makale ile Fransızların Yemen üzerindeki girişimi ve Osmanlı Devleti'nin bu girişime karşı aldığı tedbirler ele alınacaktır. Olayların seyri üzerinden Osmanlı Devleti'nin meseleyi ele alışı izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Şeyh Said, Yemen, Kızıldeniz, Babu'l Mendeb, Fransa*

Abstract

The Ottoman-French Competition Around The Land Called Sheikh Said in Yemen (1868-1912)

The supremacy of Ottoman Empire in the Red Sea was also affected by this the decline of Ottoman Empire. The British, who settled into Aden, one of the most strategic points of Yemen, became an important actor to be considered for Ottoman Empire in the Southern Territories. The island and the ports, which were located in the Red Sea and Red Sea coasts, which were extremely worthless before, became a center of attraction with the opening of the Suez Canal. One of the most affected places by this situation was Yemen located in the Arabian Peninsula. Aden and Hadramut region were under the British patronage. In contrast the North Yemen, which had been a loose authority, was directly about to be taken under the authority of Ottoman Empire, even if Yemen had stayed in the Egyptian authorities for a while since the second half of XIX. century. While these developments were taking place, the French had attempted to have a place which had functioned as the duty of base camp. The point, which the French were interested above the Yemen, was Sheikh Said. There was considered as a port which could create a balance against the British Military presence in the region of the Red Sea coast. The initiative of French on Yemen and measures taken by the Ottoman Empire against this interference will be mentioned with this article. The approaching issue of Ottoman Empire will be explained over the process of incidents.

Keywords: *The Ottoman Empire, Sheikh Said, Yemen, The Red Sea, Babu'l Mendeb, France*

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli.
dakalin@pau.edu.tr

Giriş

Şeyh Said adlı bölge, bugün Yemen’de Kızıldeniz’in sahile bakan kısmında yer alan bir yarımada olup yarımadanın yakınında Babü’l Mendeb Boğazı ve Perim Adası bulunur. Bölge günümüzde insan yerleşimi açısından çok hareketli ve yoğun bir alan değildir. Geçmişte de nüfus bakımından bir yoğunluk yaşamasa da önemli bir yer olarak kabul edilmiştir. Önemine binaen bölge üzerinde tartışmalar olmuş ve yabancıların ilgisi hiç eksik olmamıştır. Grohmann, Şeyh Said adlı mıntıkayı Babü’l Mendeb Boğazı’nda Perim Adasına 3 ½ km. mesafede bir liman olarak göstermektedir. Bu yer 260 m. yüksekliğindeki kayalıklarıyla Perim Adası’na hâkim bir burun üzerinde bulunmaktadır¹ diye tarif etmektedir. Osmanlı Devleti’nin bölgede yaptırdığı keşifler ile çizirdiği haritalarda (Bkz. Ek 1-2) burası Babü’l Mendeb Burnu olarak gösterilip Şeyh Said adıyla tarif edilen kısım kuzeyde kalmaktadır.

Osmanlı Devleti gelmeden önce Yemen’de yerli hükümdarlar, bedevi kabilelerin liderleri, önde gelen fakih ve *mansablar*² bağımsız hareket ediyor bölgedeki etkin güçlerin otoritesini tanımıyorlardı. Ancak bölgede kısmi bir otoritesi olan Memlük Devleti’nin yıkılışından sonra, Kızıldeniz çevresindeki siyasi aktörlerin çoğu Yemen de dâhil olmak üzere I. Selim’in hâkimiyetini kabul etti. I. Selim, Barsbay’ın varisi İskender’i Yemen valiliğine atadı ve Memlükleri kendi koruması altına aldı. Böylece Osmanlı’nın Güney Arap Yarımadası’nda siyasi ve askeri varlığı başlamış oldu³.

Osmanlı Devleti’nin Yemen’le ilgilenmesi Mısır’ın fethinden sonra oldu. Mısır’ın ele geçirilmesiyle birlikte Süveyş’te Mısır Kaptanlığı kuruldu. Burada inşa edilecek donanma ile Osmanlı, Kızıldeniz’deki varlığını daha da çok hissettirecekti. Süveyş Kaptanlığı altında Selman Reis’e ait 19 gemilik donanma Yemen’e gönderildi⁴ ise de Osmanlı Devleti’nin bölge üzerindeki kesin varlığı Hadım Süleyman Paşa ile kendisini gösterdi. 1538’de Yemen’de ve Aden’de kontrolü eline alan Süleyman Paşa, bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasında önemli bir rol oynadı.⁵ Yemen, Sinan Paşa’nın Sana’yı 1580’de fethinden sonra vilayet olmuştu.⁶ Ele geçirilmesinden bir süre sonra Yemen’in güneyinde isyanlar başladı. Zeydilerin başlattığı bu isyan tam anlamıyla ortadan kaldırılamadı ve çeşitli zorluklarından dolayı IV. Murat, Yemen’den çekilmek zorunda kaldı.⁷ XVIII. yüzyılın başlarına kadar hâkimiyet böylece Zeydilerin

¹ Grohmann 1997, s. 467.

² Kuzey Afrika’da Murabıtlara benzer din adamları.

³ Ivanov 2013, s. 101-102, 104.

⁴ Orhonlu 1996, s. 14; Emecen 2002, s. 514; Gencer 2001, s.14.

⁵ Özbaran 2013, s.147; Yavuz 2003, LXXXV-LXXXVI; Darkot 1997, s.136; Baştürk 2013, s.39.

⁶ Kurşun 1992, s. 19-20.

⁷ Sırma 2008, s. 50; Kour 1981, s. 2-3;

elinde kaldı.⁸ Genel itibariyle de XVIII. yüzyılda Arabistan, sosyo-ekonomik, politik, dini yapısı bakımından Osmanlı sınırları içinde en fazla farklılık sergileyen bölgelerden biri olarak dikkati çekti. Yarımada’nın doğusu ile Hicaz ya da güneyi (Yemen) ile Necid arasındaki dini, siyasi farklılık en belirgin özellikler olarak görülüyordu. Bu farklılıkların da etkisiyle Yemen’de idare 1635’te Zeydi İmamlara terk edilmişti ki zaten Yemenlilerin en çok benimsedikleri Zeydilikti.⁹ Ancak Yemen’in kuzeyinde ve Şeyh Said adıyla adlandırılan bölgede, Osmanlı Devleti’nin otoritesi devam etti ve Kızıldeniz, XIX. yüzyıla kadar bir Osmanlı gölü olarak kaldı. Bu yüzyıldan önce bölgede Avrupa baskısı yoktu. Bölgenin en uç noktasındaki Yemen’de Osmanlı varlığına engel teşkil eden en önemli unsur sadece Zeydi imamlardı.¹⁰

Kızıldeniz ve Yemen tarafları, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti boyunca önemini korumuştur. İlk başlarda Portekizlilere karşı olan mücadele, daha sonra bölge ticaretinin korunması çabalarıyla daha da dikkat çekmiştir. Zaten Hindistan, Irak ve Anadolu ticaret kervanlarıyla XVIII. yüzyılda birbirine bağlanmıştı. Ancak Osmanlı-İran savaşları ve İran’la yaşanan problemler nedeniyle bu yol her zaman kullanılamıyordu. Bu nedenle denizden yapılan iki rota öne çıkıyordu. Bunlardan biri Basra Körfezi’nden ikincisi ise Kızıldeniz’den giden yoldu. Ancak Kızıldeniz yolundan yapılan uluslararası baharat ticareti 1620’lerde durdu. Osmanlı Devleti’nin otoritesi de XVIII. yüzyılda Cidde’nin ötesine pek geçmiyordu. Cidde’de bulunan Paşayı destekleyen askeri birliğin etkisiyle ticaret, zamanla Cidde’ye kaymaya başladı. Burası Mısır, Asya ve Yemen’den gelen malların alınıp satıldığı bir merkez haline geldi.¹¹ Kızıldeniz’in bu şekilde dikkat çekmesiyle birlikte Şeyh Said adlı mıntıkaya olan ilgi biraz daha artsa da stratejik bir nokta olarak kabul edilmesi yabancıların bölgeyle ilgilenmesinden sonra ortaya çıktı. Bu durum ise uzun süredir bölgede söz sahibi olan Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hâkimiyetinin sarsılmasıyla başlayacaktı.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda Arap eyaletlerini tekrar kontrol altına almak için son gayretlerini gösterdi. 1818’de Mısır’ın yardımı ile Suudi Emirliği etkisiz hale getirildi. 1831’de Irak’ta doğrudan Osmanlı idaresi tesis edildi. Ardından 1840’ta Suriye’deki Osmanlı idaresi ele alındı. 1849’da da Osmanlılar yönünü Yemen’e çevirdiler.¹² Uzun süren bir mücadeleden sonra Kuzey Yemen’de Osmanlı idaresi tesis edildi. Ancak bölgedeki kabile şeyhleri ile iyi ilişkiler kurulması, hâkimiyetin devamı için son derece önemliydi.

⁸ Ivanov 2013, s.115, Kurşun 1992, s.17.

⁹ Kurşun 1992, s.19-20; Güner 2012, s.92-93.

¹⁰ Salibi 1979, s.74.

¹¹ Panzac 1992, s.190, 194.

¹² Salibi 1979, s.80.

Kabileler arasında şeyhlerin ayrı bir önemi vardı. Birçok köy ve belli bölgelerde akıl adamlar olarak bilinen kimselere de şeyh deniliyordu. Ancak genellikle bir şeyh ailesinden gelen şeyhler kararları ve tavsiyeleri ile sözü geçen kimselerdi.¹³ Kabileleri ve şeyhleri idare etmesi zordu. Hicaz ve Yemen’de uzun yıllar valilik yapan Osman Nuri Paşa, Osmanlı Devleti’nin başarılı bir taşra idaresi tesis edebilmesi için altı önemli başlık üzerinde durur. Bunlardan ilki yönetim kurumlarının ve politik ayrımlarının yapılmasıdır. Diğerleri de hükümet binaları ile birlikte devletin şanını yansıtacak askeri ve yargı ile ilgili binaların inşası, meslekleri ve ticareti geliştirecek ve eğitimin yaygınlaşmasını sağlayacak düzenlemeler, gelirlerin artırılması ve yolların yapılmasıdır.¹⁴ Böylece Yemen gibi toprakların daha kolay idare edileceğini belirtir.

Bölge dinamiklerini etkileyen merkezlerden biri de Mısır’dı. Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılda tam bir otorite kurmasından önce Yemen’de söz sahibi, Mısır kuvvetleri ve Mehmed Ali Paşa oldu. Ancak büyük devletlerin Osmanlı Devleti’nden yana tavır almalarıyla Suriye ve Hicaz’ı terk etmek zorunda kalan Mehmed Ali Paşa’nın yol açtığı uluslararası sorunlar, bir başka coğrafyada devam etti. Mehmed Ali Paşa, yönünü Sudan’a çevirince Afrika’da sömürge kavgasına tutuşan büyük güçlerin tepkileriyle karşılaştı.¹⁵ Bunun yanında Mısır kuvvetleri de Yemen’i terk etti. Osmanlıların buraya yerleşmesinden sonra Avrupa devletlerinin bölge üzerine olan ilgileri arttı. İngiltere, Fransa ve İtalya ilk dikkat çeken devletlerdendi. Fransa ve İtalya, Yemen üzerinde mükemmel bir silah ve mühimmat kaçakçılığı ağı kurmuştu. Silah ticaretine engel olabilmek için Osmanlı Devleti Yemen’deki görevlilerini uyarmış ve bölgenin denetimini sağlamak için gemiler göndermiştir. Bu sırada Eritre taraflarına yerleşen İtalyanlar da karşı kıyılarda tahriklere başlamışlardı. Bir ara Mısır’a terk edilen Kızıldeniz’in Afrika sahilleri Hidiv Mehmed Tevfik Paşa zamanında tekrar Osmanlı Devleti’ne bırakılacak ve Yemen’in var olan stratejik önemi daha da artacaktı¹⁶.

1. Fransızların Şeyh Said’le İlgilenmeye Başlaması

Kızıldeniz girişindeki Yemen sahillerinin, yabancıların ilgisini çekmesi XVIII. yüzyıldan itibaren kendisini gösterdi. Şeyh Said adlı mıntıkanın fevkalade ehemmiyeti daha 1734’te Fransız amirali Mahé de Labourdonnais’yi burayı yerli bir sultandan almaya sevk etmişti. Hatta Kral XVI. Louis’nin buraya bir mümessil göndermiş olduğu da söylenir. Daha sonraları da Şeyh

¹³ Dresch 1984, s.36.

¹⁴ Deringil 2003, s.327.

¹⁵ Kızıltoprak 2010, s.16.

¹⁶ Tandoğan 2013, s.69, 98, 154-157.

Said, Fransız nüfuz bölgesi olarak kaldı. Napoléon Bonaparte, burayı işgal etmeye çalıştı ve 1828'de Fransız hükümeti, burayı Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan istedi. Ancak Mehmed Ali Paşa, 1838'de bu tasavvuru gerçekleştirmeye hazırlanırken İngiltere'nin mukavemeti ile karşılaştı.¹⁷

Süveyş Kanalı'nın yapımı gündeme gelince Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nin (Bkz. Ek 3) önemi arttı. Başlangıçta kanalın yapımını engellemeye çalışan İngilizler bunda başarılı olamayınca Hindistan'a giden güzergâh üzerindeki stratejik noktaları ele geçirmeye başladı. Bu hem Fransızların güneye inerek nüfuz kurmalarını engelleyecek hem İngiliz gemilerinin ihtiyaç duyduğu istasyonların kurulmasını sağlayacak ve hem de İngiliz ticaretini güvence altına alacak çok yönlü bir politikaydı. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin bölgedeki zayıf ve belli bölgelerdeki tartışmalı hâkimiyeti, düşünülen politikanın hayata geçirilmesinde avantaj sağlayacaktı.

İngiltere, kanalın yapılmasından son derece rahatsızdı. Kanalın yapımı ile birlikte İngiliz siyaseti yeni duruma karşı tedbir almak istiyordu. Bu konuda Lord Russell, Mısır üzerinden Doğu'ya yeni bir yol açılacak olursa bunun Marsilya'yı Liverpool'dan daha avantajlı bir noktaya getireceği endişesini taşımaktaydı. Yine Palmerston, savaş zamanlarında kanalın Fransız gemilerine kapanmayacağını ve Toulon'dan çıkan savaş gemilerinin Hint denizlerine ulaşabileceğini düşünüyordu.¹⁸ Üstelik İngiltere, Perim Adası'nın herhangi bir yabancı devletin eline geçmesinden korkuyordu. Burası Kızıldeniz'den geçen İngiliz ticareti için önemli bir yerdi. Ada, aynı zamanda Kızıldeniz'in girişindeydi ve kimse tarafından ele geçirilmemişti. Ancak geçmişte 1799'da ve 1801'de İngilizler ele geçirmek için iki defa teşebbüste bulunmuşlardı. Ada yaklaşık 7 mil kareydi ve tahminen 150 kişi yaşıyordu. Arap sahiline 1.5 mil ve Mısır tarafına sahilden 10-11 mil kadardı. Aden'den de 95 millik bir mesafedeydi. Ortaya çıkan endişeler, İngilizleri Kızıldeniz'de stratejik hamleler yapmaya itti. Bu doğrultuda Napolyon Savaşları sırasında kısa süreli olarak ele geçirilen Perim'in tekrar alınması gündeme geldi. İngiltere, değişen politikası doğrultusunda 1839'da Aden'i, 1857'de ise Perim'i kesin olarak işgal etti ve adadaki Brown Bay'da bir kışla inşa edildi. Adada küçük bir birlik vardı ve adanın en yüksek noktasına 1861'de bir fener yapılmıştı. Perim Adası'nın alınmasından bir yıl sonra da Kamaran Adası alındı. Hem Perim hem de Kamaran Adası'nın alınması sırasında Osmanlı Devleti etki alanının dışında kaldığı için bir şey yapamamıştı.¹⁹

¹⁷ Grohmann 1997, s.468.

¹⁸ Bell 1965, s.127-128.

¹⁹ Rawson 1885 s.101, 106; Grohman 1997 s.468, 552.

İngilizler bölgede nüfuzlarını arttırmaya ve stratejik noktaları işgal etmeye başlayınca bu durum Fransa'yı bir şeyler yapmaya itti. Hindistan çevresinde toprakları olan Fransa da kanalı kullanıyordu ve bölgedeki ticarete hatırı sayılır bir yere sahipti. Bölge ticaretinin tamamen İngilizlerin eline geçmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Bu yüzden Fransa'nın özellikle göz diktiği yer, Kızıldeniz'in çıkış noktası olan, Yemen'in güney-batı burnunda bulunan ve Babü'l Mendeb boğazına hâkim, Şeyh Said denen stratejik bölgeydi. Fransa bir ara 1840'ta burayı kömür deposu yapmak için bir müddet işgal etti.²⁰

Şeyh Said'in stratejik önemi, Fransız-İngiliz rekabetine de sebep olmuştur. Fransa, Perim Adası'nı elinde tutan İngilizlere karşı Şeyh Said Limanı'nı tahkim ederek, İngiliz kuvvetini bu stratejik noktada dengelemek istemiştir. Şeyh Said'in rakım bakımından Perim'den 200 metre daha yüksek oluşu da (Perim'in rakımı yaklaşık 70 m.) Fransızlara bu şansı tanıdığı halde, Osmanlılar Fransızlara bu fırsatı vermemişlerdir. Buna rağmen Fransızlar, Şeyh Said üzerindeki emellerini her fırsatta ortaya koymuşlar ve Kızıldeniz'in kapısı durumunda olan bu stratejik noktayı ele geçirmeye çalışmışlardır.²¹

Fransızlar Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından Yemen tarafında bir yer sahibi olmak için gayret göstermeye başladılar. Ancak bu faaliyetler doğrudan hükümet kanalıyla değil, bölgedeki ticari aktörler ile hayata geçirilmek istenecekti. İngilizlerin Kızıldeniz girişindeki Aden ve Perim Adası'ndaki varlıkları Fransızları Yemen'le ilgilenmeye mecbur etti. İngilizlerin Kızıldeniz girişindeki varlığının, tüm Kızıldeniz sahillerinde belirleyici bir üstünlüğe sahip olmalarının önünü açacak olması, bu mecburiyeti daha da pekiştirecekti. Süveyş Kanalı'nın açılmasından hemen önce Fransa'nın girişimleri başladı ve bu teşebbüsler bölgedeki Osmanlı makamları tarafından İstanbul'a bildirildi. Bu konuda bölgenin teyakkuzda olmasına dair ilk emirler kanalın açılmasından önce verildi.

2 Haziran 1849'da Mısır ve Cidde valilerine gönderilen bir yazıda, yabancıların Süveyş Denizi²² ve Yemen sahillerinde bazı yerlere tasallut oldukları haber verilmektedir. Bu konuda devlete zarar bir faaliyetin olup olmadığı Cidde Valisi tarafından haber verilmiştir. Mekke Emiri de yaptığı tahkikatta çıkan haberlerin gerçek olmadığını, kabilelerden bazıları bir iki yeri ecnebilere satmak niyetine girmişlerse de isteklerini gerçekleştiremediklerini tespit etmiştir. Açıklamaya gerek olmadığı üzere Osmanlı Devleti'nden bir arazinin bu şekilde satılamayacağı vurgulanmış, bu tarz hareketlere karşı da Mısır ve Cidde valilerinin tedbirli olmaları istenmiştir.²³

²⁰ Sırma 2008, s.71.

²¹ Sırma 2008, s.72.

²² Bu dönemde Osmanlı Devleti arşiv belgelerinde zaman zaman Kızıldeniz yerine Süveyş Denizi denilmektedir.

²³ A.MKT. 197/16 (1265.6.21).

2. Osmanlı Devleti’nin Şeyh Said’i Fransız İşgalinden Koruma Teşebbüsleri

Fransızların Şeyh Said ile açıkça ilgilenmeleri 1868’den sonradır. Bu konuda ilk dikkat çeken yazışma, 3 Ekim 1868 tarihlidir. Bu tarihte Moha Kaymakamı Süleyman Nuri’den Hicaz valisi Fırka-i Askeri Müşirliği’ne gelen istihbarata göre Moha İskelesi’yle Babü’l Mendeb arasında ve Yemen sahilinde oldukça verimli bir araziye Fransa tebaasından Kaliye adlı bir kimse almak istemiştir. Kaliye, mahalli urbandan Ali Sabit isimli bir şahısla görüşerek araziye 80.000 riyale almıştır. Bunun üzerine İngiltere’nin Aden’de bulunan kumandanı Aden’deki Fransa konsolosuna bu hususun kabulünün mümkün olmadığını bildirmiştir. Bu rivayetlerin asılsız kabul edilemeyeceği ortada ise de ayrıntılı bilgi yoktur. Eğer ki bu durum doğru kabul edilirse böyle bir şahıs tarafından arazinin satılmasının kabul edilemeyeceği ortadadır. Bu yüzden durum kabul edilemez bir noktada görülmüştür.²⁴

Süleyman Nuri, kendisine gelen haberlerle birlikte bu işin tahkikatına başlamış ve 3 Kasım 1868’de durumu Yemen Mutasarrıfı’na bildirmiştir. Ancak mutasarrıf pek itibar etmese de durumun ehemmiyeti ortada olduğundan 23 Kasım 1868’de Hicaz’a haber vermiştir. Süleyman Nuri Bey yaptığı incelemelerde Kaliye adında birisinin işitilmediğini ve Moha ile Babü’l Mendeb arasında birinci derecede verimli ve mahsuldar bir arazi olmadığını ifade etmektedir. Bu yüzden bu girişimlerin amacının verimli bir arazi sahibi olmak olmayıp İngiltere’ye karşı Babü’l Mendeb’in kilidi noktasında bir mevki elde etmek olduğu kanaatindedir. Ayrıca Fransızların Perim Adası’nın karşısındaki bir noktaya yerleşerek istihkâm sahibi olmak fikrinde olduklarını düşünmektedir. Süleyman Nuri Bey bu endişesine delil olarak Mistermas adlı tacirin bundan sekiz gün önce bazı Fransız mühendislerle gelip ölçümlere başlamasını göstermektedir. Bu girişim karşısında da İngilizler adı geçen Ali Sabit’e ulaşmaya çalışmaktadır. İngilizler durumdan son derece rahatsız oldukları için Ali Sabit’e, Fransızlara sattığı miktarın bir buçuk katını vererek böylece Ali Sabit’i girişiminden geri döndürmek niyetindedirler. Bu hadiselerle birlikte bazı Fransızlar Babü’l Mendeb’e gelerek bölgede muteber bir şeyh vasıtasıyla Ali Sabit’i çağırışlardır. Bu konuda net bir bilgi olmasa da Ali Sabit’in bazı güvenilir adamlarıyla birlikte davete icabet ettiği istihbar olunmuştur. Kendisinin fikrinin değişip değişmeyeceği malum değilse de muteber denen şeyhin ifadesine göre men etmesi ihtimal dâhilindedir. Bu işlemlerin tabi oldukları devlet eliyle mi yoksa Süveyş Kumpanyası aracılığı ile mi olduğu bilinmemektedir. Alınan bilgilere göre adı geçen Mistermas’ın Aden’deki emlakını sattığı ve Şeyh Said tarafına taşıdığı söylenmektedir. Yine bölgeden yeni haberler gelirse bunların derhal bildirileceği belirtilmektedir.

²⁴ HR. SYS. 105/4.

Süleyman Nuri Bey gönderdiği bilgilerin altına şunları da ilave etmiştir: İtina ve dikkat edilecek nokta olarak Fransa'nın bu şekilde bölgeye gelerek çeşitli ölçümlerde bulunması bölgedeki düzene sekte vurmuştur. Mahalli hükümet ve etrafta bazı uygunsuzluklar ortaya çıkmıştır.²⁵

Fransızların Yemen'de arazi satın alacak olmaları, bölgedeki Osmanlı yetkililerinin fazlasıyla dikkatini çekmiş ve rahatsız etmiştir. Bu konuda Moha Kaymakamı'nın üstün gayretleri görülmüştür. Şeyh Said adlı arazinin idari açıdan o sıralar Moha Kaymakamlığı bünyesinde kabul edilmesi bu ilginin kaymakam tarafından daha özenle takibini sağlamıştır. 9 Kasım 1868'de Kızıldeniz sahillerindeki bazı iskelelerin Hakem Kabilesi'nden bazıları tarafından satıldığı duyulmuştur. Kumandan, Moha Kaymakamlığı'ndan öğrendiği bilgilerde bunun Mistermas ve Polu adlarında iki Fransız'ın teşebbüsüyle olduğu ve Ali Sabit adlı şahıstan Şeyh Said adlı araziye aldıklarını öğrenmiştir. Yine edindiği bilgilere göre asıl amacın İngilizlerin Perim veya Mayyun ismiyle bilinen adanın karşısında bir istihkâm sahibi olmak niyetinde olduklarıdır. Kumandan, Osmanlı Devleti'nin tasarrufu ve kontrolünde olan yerlerin hukuksuzca satılmış olsa bile adı geçen tüccarların Ali Sabit'in elinden bu yerleri almasının akıllıca olmadığı kanaatinde olduğunu bildirmiştir. Durumu tetkik için açık ve gizli soruşturmaların yapılacağı ve Ali Sabit'ten durumu etraflıca öğrenmek üzere bulunup getirilmesi için Yüzbaşı Salim Efendi'nin görevlendirildiği bildirilmektedir.²⁶ Kasım ayı içinde meseleyle ilgili İstanbul ve yerel makamlar arasında birçok yazışma olmuş, hadisenin daha ayrıntılı öğrenilmesi için teşebbüsler yapılmıştır.

23 Kasım 1868'de Moha Kaymakamı Süleyman Nuri Bey, Hicaz Vilayeti'ne gönderdiği yazısında Fransızların teşebbüsünden ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Ona göre, Fransa tebaasından Aden'de ticaretle meşgul olan Mistermas ile Süveyş Kanalı Kumpanyası'ndan Mösyö Polu adlı tüccarlar bundan bir buçuk ay önce iki direkli bir gemi ile Aden'den Moha'ya gelmişlerdir. Gelişleri güya Süveyş Kumpanyası için Kızıldeniz sahillerinden bazı iskelelerde ticarethaneler kurmaktır. İlgilendikleri yerlerden biri de Babü'l Mendeb'in ilk iskelesi olan Şeyh Said mıntıkasıdır. Şeyh Said'e gelerek burada bir ticarethanenin kurulabilme imkânını araştırmak ve bölgenin ticari durumunu öğrenmektir. Burada birkaç gün kalmışlar ve sonra tekrar Aden'e dönmüşlerdir. Ancak Mistermas adlı tüccar uzun senelerden beri Aden'de oturduğu için buraların ticaretine vakıf olacağından onun Şeyh Said tarafına gitmesi şüpheyle karşılanmıştır. Bunların ticaret gerekçesiyle gelip gitmelerinde başka bir niyet olduğu akıllara gelmiştir. Ulaşılan bazı ihbarlar da bu endişeyi arttırmıştır.

²⁵ HR. SYS. 105/4.

²⁶ HR. SYS. 105/4.

İhbarlarda hükümete bağlı Hakem Kabilesi'sinden, öteden beri zorbalık ve isyan ile şöhret bulmuş Ali Sabit isimli şahsın adı geçen şahıslar tarafından bulunup gemiye davet edilme hadisesi gerçekleşmiştir. Aralarındaki görüşmelerde Babü'l Mebdeb'in girişinde ve İngilizlerin kontrolünde olan Perim Adası'nın karşısındaki Şeyh Said adlı arazinin satılması gerçekleşmiştir. Yine gelen ihbarlara göre aralarındaki mukavelenin ne şekilde olduğu ve tüccarlar ile Ali Sabit'in 80.000 riyale anlaştıkları ve paranın bir miktarının da ödendiği ifade edilmektedir. Aden ve Moha'ya da çok yakın olan Şeyh Said adlı arazi hakkında çıkan rivayetler süratle Yemen Mutasarrıfı'na bildirilmiştir. Ancak mutasarrıf bu açıklamalara pek itibar etmemiş ve kendi adamlarından birisini bölgeye göndererek incelemelerde bulunmak istemiştir. Çıkan rivayetlere itibar edilmemesi ve adamlar gönderilmesi bölgede inceleme yapan yetkilileri rahatsız etmiş ve muteber şahıslar ile Aden hükümdarının da benzer şekilde aynı endişeye sahip oldukları öğrenilmiştir. Durumun bir an önce İstanbul'a bildirilmesi üzerinde durulmuştur. Rivayetlerden biri arazinin 8.000 riyale, diğeri ise 80.000 riyale satıldığı şeklindedir. Ayrıca satış işleminden altı ay sonra bazı mühimmat ve malzemenin getirilip binaların yapımına başlanacağı rivayetlerde yer alan diğer hususlardır. Bu hadise ise Aden hükümdarını fazlasıyla rahatsız ettiği için telaşla Ali Sabit'le görüşüp fikrinden döndürme düşüncesine kapılmıştır. Ancak bundan netice alınması mümkün görünmemektedir. Bölgedeki Osmanlı yetkilileri bu rivayetlerin araştırılarak ayrıntılı bilgi sunulması düşüncesindedirler. Ayrıca böyle bedevi bir şahsın Osmanlı Devleti'nin arazisini bu şekilde alıp satmaya kalkmasının hiçbir vechle kabul ve tasdik olunamayacağı noktasındadırlar. Yine böyle olursa ileride bu durumun daha büyük sorunlara neden olacağı endişesini paylaşmaktadırlar.²⁷

Süleyman Nuri yine 28 Kasım 1868 tarihli belgede gerek Aden'den aldığı bilgilerde gerekse yaptığı incelemelerde bu satışın 8.000 riyale değil; 80.000 riyale olduğunu öğrenmiştir. Süleyman Nuri, ilk incelemelerinde bölgeye gönderdiği bir adamla satışın ne kadara gerçekleştiğine dair birbirinden farklı bilgiler almıştır. İlk etapta Ali Sabit'in burasını 8.000 riyale sattığı tahmin edilirken bu bilgiyle yetinilmeyip bölgeye gizlice bir memur bölgeye gönderilmiştir. Gönderilen memurun ve Aden hükümdarının ifadelerinde satış işleminin rivayetlere göre 8.000, 20.000 veya 80.000 riyalden birine göre gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bu bilgilerle Kaymakam Süleyman Nuri edindiği bilgileri sürekli üstlerine ulaştırmak ve durumdan haberdar etmeye çalışmaktadır. İlerleyen süreçte konuyla ilgili daha ayrıntılı bir tahkikname dahi hazırlatmış (Bkz. Ek 4), böylece mevzunun daha ayrıntılı açıklığa kavuşmasını amaçlamıştır.²⁸

²⁷ HR.SYS. 105/4.

²⁸ HR.SYS. 105/4.

Fransız tüccarların bu teşebbüsü Osmanlı Devleti'nin Paris Sefareti aracılığı ile Fransa'da gündeme getirilmiştir. Osmanlı Sefiri, meselenin önünü almak için Paris'te birtakım faaliyetler yürütmüştür. 16 Aralık 1868'de Paris Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Osmanlı sefiri yaptığı çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Yazısında, *Marsilya'da bulunan bir kumpanyanın Şeyh Said arazisi üzerinde iddia eylediği tasarruf hakkına dair Mösyö Jul Feri ile görüştim. Feri, "vakia böyle bir kumpanyanın adı geçen araziyi Fransa hükümetine satmak teklifinde bulunduğunu biliyorum. Fakat bu teklif kabul edilmedi. Zannıma göre adı geçen arazinin satılmasını teklif eden bizzat şeyhtir dediğinden. Bendeniz "Babiâli hiç kimsenin Osmanlı Devleti arazisinden olan bir araziyi satmaya salahiyeti olmasını kabul ve tasdik edemez binaenaleyh böyle bir gayr-ı meşru muameleye iştirak etmek isteyecek Fransa tebaasına indelcevap ihbar-ı keyfiyet için işbu beyanat-ı acizanemi sened eylemelerini rica ederim cevabını verdim"* demiştir.²⁹

Moha Kaymakamlığı ve Yemen Mutasarrıflığı tarafından elde edilen bilgiler üzerine 26 Aralık 1868 tarihli bir yazı ile Hicaz Valisi bölgenin durumunu Sadaret'e bildirmiştir. Kaymakamın verdiği bilgileri tekrar açıklayan vali, bunun dışında Ali Sabit'in satış işleminin ardından İngiltere'nin Aden'de bulunan kumandaniyla Fransız konsolosunun bir görüşme yaptıkları şeklinde Aden tüccarlarından Seyyid Abdürrahman bin Hüseyin Ulvi'den alınan haberi ilave etmiştir. Bunun yanında Yemen Mutasarrıflığı'na Osmanlı Devleti'ne ait bir arazinin bu şekilde satılamayacağını bildirmiştir. Sadaret de verilen bilgiler doğrultusunda Hicaz Vilayeti'nin gönderdiği yazının alındığını ve bunun şayan-ı dikkat bir madde olduğunu ve Yemen Mutasarrıflığı'na gönderilen yazının yerinde olduğunu belirterek layıkıyla bu işin araştırılmasını ve gerçek durumun İstanbul'a bildirilmesini istemiştir.³⁰ Tüm bu yazışmalar ve yoğun haberleşme trafiği Şeyh Said'in stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Şeyh Said, Babü'l Mendeb'e çok yakındı ve yaklaşık 3.000 hektardı. Bölgenin dar bir kanal aracılığı ile denizle bağlantısı vardı. Bölgenin tamamı ise yaklaşık 165.000 hektardı ve yıllar geçtikçe bölgenin değeri artmaya başlamıştı. 1868 yılının sonlarına doğru artık Şeyh Said mıntikasının, Ekim 1868'de bir Marsilya firması tarafından satın alındığı iddia ediliyordu. Firma, Mösyö Rabaud ve Mösyö Bazin tarafından temsil ediliyordu.³¹

Mesele her geçen gün büyüyünce İstanbul duruma müdahale edilmesini istemiştir. Bunun için de bölgedeki yetkililere gerekli talimatları vermiştir. 31 Ocak 1869'da Ali Sabit isimli şahsın Fransa tebaasından Kaliye adlı kişiye

²⁹ HR.SYS. 105/4.

³⁰ A.MKT.MHM. 441/93 (1286.R.7).

³¹ Rawson 1885, s.116-117.

sattığı rivayet olunan arazi hakkında tahkikat yapılmasına dair yeni bir istek bölgeye ulaşmıştır. Ayrıca Aden Kumandanı ve Moha Kaymakamı tarafından bölgedeki gelişmeler takip edilmeye çalışılmıştır. Yine adı geçen Ali Sabit isimli şahsı ele geçirip götürmek üzere Asakir-i Şahane yüzbaşılarında Salim Efendi memur tayin edilmiştir. Ancak Salim Efendi, Hakem Kabilesi şeyhini bulmuş fakat Ali Sabit'in kaçması ve kendisinin de rahatsızlanması üzere Ali Sabit sorgulanmak üzere Osmanlı makamlarının karşısına çıkarılamamıştır. 27 Şubat 1869'da Hicaz Vilayeti'ne gönderilen bir başka arızada ise Moha'da iki Fransız'ın Ali Sabit'ten aldıkları araziye dair ilk bilgiler tekrar edilerek, Ali Sabit isimli şahsın böyle bir satış işlemini yapamayacağı belirtilmektedir. Bu durumun kabul edilemeyeceğine dair 28 Aralık 1868 tarihli emirname belirtilmiş ve 3 Kasım 1868 tarihiyle Yemen Mutasarrıfı'na durumun arz edildiği belirtilmiştir.³²

Moha Kaymakamı Süleyman Nuri, Yemen Mutasarrıfı'na gönderdiği bir yazısında, adı geçen muteber şeyh aracılığı ile Ali Sabit'in çağırılmasına girişmiştir. Süleyman Nuri adı geçen tüccarlara yazı yazmış ve bu yazılar kendileri Aden'de iken ellerine geçmiştir. Ancak kendilerinden hala bir cevap alınamamıştır. Üstelik Ali Sabit'in de Habeş'te olduğu şeklinde bilgi ulaştırılmıştır. Yazdığı yazılarından ret cevabı almaması üzerine Süleyman Nuri, cevap gelirse durumu derhal bildireceğini söylemektedir. Süleyman Nuri, Ali Sabit adlı şahsın Hakem Kabilesi'nden olduğunu ata ve ecdadından hükümete yanaşmadığını ve isyanda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu şahsın ve adamlarının çölde deve üzerinde gezip dolaştıklarını, kendi hallerinde olduklarını ve yine Moha'dan üç saat mesafede bulunan bir köy civarında hurmalıkta oldukları tespit edilmesine rağmen üzerine gidip ele geçirilememiştir. Bunun nedeni de hükümet tarafından şimdiye kadar bu işe ehemmiyet verilmemesidir. Ali Sabit'in üstüne muteber bir şeyh gönderilmesi düşünülmekteyse de bunun da fayda getirmeyeceği düşüncesindedir. Çünkü adı geçen kabile fesat ehli olduğundan Ali Sabit de bu şekilde davranacaktır. Hükümet tarafından bulunan şeyh, Ali Sabit ile hasım bulduklarından bu şahsın dahi muvaffak olması mümkün gözükmemektedir. Süleyman Nuri şunu da belirtmektedir ki, Süveyş Kanalı açılmak üzere olduğu için Fransa'nın her şeyden evvel İngiltere gibi Babü'l Mendeb'de bir istihkâm sahibi olmak istediği düşüncesindedir. Eğer Ali Sabit ile bu iş görülemez ise bölgeye taarruz ederek niyetlerini gerçekleştirmek isteyeceklerini düşünmektedir. Çünkü Mösyö Polu'dan gelen rivayetlerde eğer Ali Sabit ile bu iş görülemez ise Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurarak bir iltimasla bu niyetini gerçekleştirmek istediklerini söylemiştir. Yine bundan üç sene evvel güya kolera illeti hacılardan

³² HR. SYS. 105/4.

ileri geliyor iddiasıyla Kızıldeniz'in iskelelerinde karantina kurulması için birkaç mühendis ile memur tayin ettikleri görülmüştür. Bu kişiler Prusya vapuru ile Babü'l Mendeb'e vardılarsa da münasip bir liman olmadığı iddiasıyla bölgeden ayrılmışlardır. Hâlbuki Şeyh Said ile Tırba denilen boğaz arasında münasip bir liman olmadığı bölgedeki kimselerden tahkik olunmuştur. Ancak Babü'l Mendeb Osmanlı Devleti'nin olmasına rağmen her nasılsa diğer tarafı İngiltere'nin eline geçtiği günden beri bu taraflarda sorunların yaşandığı ortadadır. Süleyman Nuri bu karantina yerinin tespitinde de asıl meselenin başka olduğunu düşündüğünden durumu valiye bildirmiştir. Yine yukarıdaki endişeler üzerine Aden'de oturan Abdurrahman bin Hüseyin adlı kişiden gelen Arapça bir mektup da gönderilen evraklar arasında yer almıştır (Bkz. Ek 5).³³

Mart ayında da Fransızların Şeyh Said hakkındaki teşebbüsleri takip edilmiştir. Meseleyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler temin edilmesi için uğraşmıştır. 9 Mart 1869'da Ali Sabit'in 80.000 riyale Şeyh Said adlı araziye sattığı rivayeti üzerine İngiltere'nin Aden'de bulunan kumandanı, durumun kabul edilemeyeceğini Fransa'nın Aden'deki konsolosuna bildirmiştir. Yabancıların müdahalesini önlemek ve meselenin aslını soruşturmak üzere gelen emirler doğrultusunda bölgede görev yapan taburdan okuryazar bir subay seçilmiştir. Subayın vazifesi bölgede incelemeler yapmaktır. Subay görevini tamamladıktan sonra konu üzerine hazırladığı tahkikatını getirmiş ve bu tahkikat da Hicaz valiliğine Askeri Fırka Müşirliği'ne bildirilmiştir. Tahkikat oradan da İstanbul'a iletilmiştir.³⁴

Osmanlı Devleti, bölgenin ahvalini yakından takip etmekte ve elde edilen bilgiler ara ara İstanbul'a bildirilmektedir. Edinilen bilgilerde Fransızların bölgedeki kabileleri yakından takip ettikleri ve kabilelerden bazılarının da Fransa ile görüşmeler yaptığı dikkat çekmektedir. Fransa'nın Şeyh Said arazisini almak istemesi karşısında kabileler bölgedeki arazinin kendilerine ait olduğunu ileri sürmektedir. Kabileler bu noktadan hareketle topraklarını Fransızlara satmaya isteklidir. Ancak kaç paraya satılacağı ve bölgedeki genel durum hakkında Osmanlı Devleti'nin yeterince malumatı yoktur. Arazilerin Fransızlara satılmasına Osmanlı Devleti taraftar değildir. Osmanlı Devleti Fransa'ya karşı bir dizi tedbir almaya mecbur kalır çünkü bölge ticari açıdan da önemlidir. Şeyh Said çevresinde bulunan kabileler topraklarını Fransa'ya vermeye isteklidir. Fransızlar da ticari açıdan Şeyh Said'i çok önemli bir mevkiye kabul etmektedir. Osmanlı sadrazamı ise bu arada Fransızların bölgeye yerleşmelerine engel olmaya çalışmaktadır. Osmanlı Devleti, Fransızların Şeyh Said'e yerleşmelerine engel olmaya başlayınca Fransa da, Osmanlı Devleti'nin

³³ HR. SYS. 105/4.

³⁴ HR. SYS. 105/4.

bölgeden vergi almadığını dolayısıyla buraların doğrudan Osmanlı kontrolündeki yerler olmadığını ileri sürer. Ancak Fransızlar bölgeye asker getirmedikleri sürece Osmanlı Devleti'nin Fransa ile askeri anlamda karşı karşıya gelmeye niyeti yoktur. Buna rağmen Fransa'nın bölgedeki nüfuzunun artmasına da taraftar değildir. Bölge üzerinde Osmanlı Devleti hak iddiasını sürdürmektedir. Fransızların Şeyh Said üzerindeki istekleri karşısında Fransa'daki Osmanlı sefiri, meseleyi Fransız hükümet yetkilileri ile görüşür ve elde ettiği izlenimlerini Âli Paşa'ya aktarır. Osmanlı sefiri, bu izlenimlerinde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kabilelerden vergi alamadığı için Fransızlarda Şeyh Said'e yerleşmesine itiraz edilemeyeceği düşüncesinin hâkim olduğunu görür. Bölgedeki kabileler de söz konusu yerlerin kendi tasarruflarında olduğunu ileri sürerler. Fransa da bu noktadan hareketle vergi alınmıyorsa söz konusu yerlerin Osmanlı toprağı olmadığı kanaatindedir.³⁵

10 Nisan 1869'da Hakem Kabilesi'nden Ali Sabit'in Şeyh Said mıntikasını satma girişimi hakkında İstanbul yine ayrıntılı bir inceleme yapılmasını ister. Moha Kaymakamlığı'ndan alınan bilgilerde Şeyh Said'in Ali Sabit marifetiyle Fransızlara satıldığı ve satıştan sonra kendi adına para alıp almadığının belli olmadığı cevabı verilmiştir. Mukaveleden sonra Fransızlar geçen sene orada batan bir geminin yağmalanması hadisesinden sonra akçelerinin geri ödenmesi için Aden hâkimi tarafından gönderilen yazıya cevaplarında orasının Osmanlı Devleti sınırları içinde olmadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak Osmanlı makamlarına göre, bölge kabilelerin yerleştiği ve meralık bir yer statüsünde olsa bile bölgenin kabilelere ait olduğu iddia edilemez. Hele Hakem Kabilesi'nden bir şeyhin bölge üzerinde tasarruf sahibi olup satmak istemesi kesinlikle kabul edilemez olarak görülmektedir. Bununla ilgili gerekli tedbirleri bir an önce alınması ve malumatın derhal bildirilmesi istenmektedir.³⁶

Bölgedeki hareketlilik artınca Hicaz Valiliği de Dâhiliye Nezareti'ne sık sık bilgilendirmede bulunur. 15 Mayıs 1869'da Hicaz Valiliğinden Dâhiliye Nezareti'ne giden bir evrakta, Moha kasabasıyla Babü'l Mendeb arasındaki sahil arazinin Kaliye isimli bir Fransız tüccar tarafından satın alınmasına dair rivayet tekrar edilmiştir. Moha Kaymakamlığı'ndan Yemen Mutasarrıflığı'na ve oradan Hicaz'a gelen haberlerde Yemen mevkiinde olan Asakir-i Nizamiye kumandasında Binbaşı Abdüllatif Efendi tarafından gelen bilgilerin Cidde'deki büyük devletlerin konsoloslarına da bildirildiği ifade edilmektedir. Buna göre Yemen Mutasarrıflığı'ndan gelen haberlerde Mistermas isimli bir Fransız tüccarın adı geçen araziyi satın aldığı ve bu durumun Aden hükümetini

³⁵ HR. SYS. 105/4.

³⁶ HR. SYS. 105/4.

telaşlandırdığı üzerinde durulmuştur. Mistermas birkaç Fransız mühendisle arazide ölçümlere başlamış ve araziyi kısa sürede imar edeceğini belirtmiştir. Bu durum aynı zamanda Moha'da bulunan Osmanlı yetkililerini endişeye sevk etmiştir. Ayrıca Yemen mevkiinde bulunan binbaşı ile o havaliye gönderilen memurun tahkikatı ve Yemen Mutasarrıfı Ali Paşa'nın titizlikle yapacağı tahkikatların sonuçlarının da bir an evvel bildirileceği haber verilmektedir.³⁷

Kızıldeniz'in girişindeki ilk iskele olan Şeyh Said, Perim'e göre birçok yönden avantajlı bir noktadaydı. Bu yüzden Fransızlar, tüccarları aracılığı ile Şeyh Said üzerinde söz sahibi olmak istediler. Amaç aynıydı ama bu defa öncekilerden farklı bir yöntem devreye girdi. Hatta bunun için bölgedeki kabileler ile işbirliğine gittiler. Bölgedeki etkin kabilelerden birisi olan Hakem Kabilesi ve bu kabileden olan Ali Sabit'in, Şeyh Said'de bazı arazileri yabancılara sattığı söylentileri ortaya çıkınca, Osmanlı Devleti bölgeyi kontrolü altına aldı. Hatta Ali Sabit sorgulandı ve durumun aslını araştırmak için bölgeye gizlice memurlar gönderildiği oldu.³⁸

Uzun süren gayretlerden sonra Ali Sabit adlı şahıs yakalanmış, sorgusu yapılmış ve İstanbul'a ayrıntılı bir şekilde bildirilmiştir. 30 Ağustos 1869'da Ali Sabit'in tahrirat mealinin tercümesi İstanbul'a intikal etmiştir (Bkz Ek 6). Ali Sabit açıklamalarında 80.000 riyale bu konuda anlaşıldığını ancak kesin satış işleminin Osmanlı Devleti'nin onayıyla olacağını belirtmiştir. Gelen tüccarlar Osmanlı Devleti'nin rızasını alarak bu işi yapacaklarını belirttiklerinden kendisi de bu işe razı olduğunu söylemiştir. Bunun bir kâğıda yazılıp yazılmadığı sorulduğunda ise kendisinin okuması yazması olmayan bir bedevi olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında para alıp almaması ve daha önce gelip neden bu durumu yetkililere anlatmadığı gibi sorulara da yine okuryazar olmayıp bu işlerden anlamadığı şeklinde cevaplar vermiştir.³⁹

Bir süre sonra Fransızların bölgeye olan ilgisi azalsa da Hariciye Nezareti bölgede tedbirler alınmasını istemiştir. Hariciye Nezareti'ne giden bir yazıda Şeyh Said, Hakem Kabilesi şeyhlerinden olan Ali Sabit tarafından iki Fransız'a satılmış ancak Fransızlar bir süre sonra bölgeden gitmişlerdir. Yine de Fransızların bölge üzerinde ilgilileri olabileceği nazarıyla adı geçen yerin muhafazası için liman ve bazı uygun yerlerde istihkâmların yapılması bölgedeki yetkililere tavsiye edilmektedir.⁴⁰

Meseleyle ilgili askeri yetkililer de işe müdahil olmuş ve bir dizi tahkikatta bulunmuşlardır. 9 Mart 1870'te Binbaşı Abdülatif'ten (5. Ordu 7.

³⁷ HR. SYS. 105/4.

³⁸ HR. SYS. 105/4; 105/7.

³⁹ HR. SYS. 105/4.

⁴⁰ HR. SYS. 105/4.

Alay’dan) Hicaz Valiliği ve Askeri Fırka Müşirliği’ne gönderilen yazıda Moha ile Babü’l Mendeb arasındaki ve her iki tarafa da altısaat mesafede olan arazinin Kaliye isimli bir Fransız tarafından alınması hadisesinde Aden’deki İngiliz kumandanı ile Fransız konsolosuna ortaya çıkan rahatsızlık bildirmiştir. Bu rivayetin nereden ortaya çıktığına dair ve nasıl vuku bulmuş olduğunun tahkik edilmesi üzerine 26 Aralık 1868’de emir geldiği belirtilmektedir. Yapılan incelemelerde durumla ilgili çeşitli rivayetler olduğu ve durumun incelenmesi için kılık değiştirip gizli surette okuryazar bir subayın, satıldığı söylenen araziye kadar gönderildiği bildirilmektedir. Subay geri dönerek tahkikatını bildirmiş ve bu tahkikat Hicaz’a gönderilmiştir. Benzer şekilde 7 Temmuz 1870’te Fransa ve İtalya devletlerinin Babü’l Mendeb ve Kızıldeniz’in değişik yerlerinde elde ettikleri araziler hakkında bölgede bulunan Osmanlı vapurlarının idare vekilleri tarafından gelen haberler de Hariciye Nezareti’ne bildirilmiştir.⁴¹

20 Temmuz 1870’de Hariciye Nezareti’nden Paris Sefareti’ne giden bir yazıda, tüccar mağazası gibi binalar inşası için gerekli arazi, 6 Safer 1284 (9 Haziran 1867) tarihli kanunnameye göre Fransızlara verilebiliyor ise de bunun bütün bir limanı terk etmek anlamına gelmediği belirtilmiştir. Ayrıca Sıhhiye Konferansı tarafından karar verilen karantina için münasip bir yer olarak Kızıldeniz sahillerinde incelemeler yapan Sıhhiye Kumpanyası geri dönmüş ve raporunda Şeyh Said Limanı’nın bu iş için uygun olduğunu belirtmiştir. Fransızlar, Osmanlı Devleti tarafından defalarca protesto edilmiş olduğu halde, tasarruf iddiasında buldukları yere bir miktar para harcamışlarsa da Osmanlı Devleti, “*tarafımızca hiçbir soruna mahal vermemek için Fransızların sarf ettikleri paraları geri ödemeye hazırız*” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴²

Süveyş Kanalı açıldıktan sonra kanaldan en fazla istifade eden devletlerin başında İngiltere’nin gelmesi, haliyle Fransa’yı tedirgin etmiştir. Bu yüzden Musavva’da askeri hazırlıklara girişmişse de İngilizlerin bölgede güçlü bir varlığı olduğu için bundan vazgeçmiştir. Bu arada Mısır Hidivi İsmail Paşa, Fransa’ya bir yetkili gönderip Kızıldeniz’de istedikleri herhangi bir yere yerleşebileceklerini söylemiştir. Ancak Fransızlar aynı yere İngilizlerin yerleştiğini söyleyince Mısır bunu gözeteyeceğini ve iki taraf arasında sorun olursa tarafsız kalacağını beyan etmiştir.⁴³

Bölge üzerindeki Fransız baskısı azalsa da Osmanlı Devleti ihtiyatı elden bırakmamış ve gerekli tedbirleri almaya gayret etmiştir. Bunun için 28 Eylül 1870’te ele alınan bir yazıda durumla ilgili hususlar görüşülmüştür. Yemen Eyaleti dâhilinde Şeyh Said adlı mahalde bir burç inşa edilmesi için yerel

⁴¹ HR.SYS. 102/8. HR. SYS. 105/4.

⁴² HR. TO. 511/22 (1870.7.20).

⁴³ HR.SYS. 102/8.

görevlilerden gelen talep uygun görülmüş ve burçların süratle inşa edilmesi istenmiştir.⁴⁴ Şeyh Said üzerindeki Fransız baskısı azalsa da 1870'de Fransız hükümeti bölgede transit taşımacılık için küçük bir kömür deposu ve kömür deposuyla bağlantılı birkaç bina yapmıştır. Askeri bir birlik bu aşamada bölgedeki varlığını devam ettirmiştir.⁴⁵

Şeyh Said meselesiyle ilgilenen merkezlerden biri de Hudeyde Mutasarrıflığı'dır. 24 Aralık 1871 tarihinde gönderilen bir yazıya göre iki seneden beri Fransa tebaasından birkaç tacirin Moha Kaymakamlığı'na bağlı Hakem Kabilesi'nden Ali Sabit adlı birinden bir senet aldıklarını belirtmektedir. Bu senede göre de Babü'l Mendeb'deki Şeyh Said adlı araziye 80.000 riyale satın aldıkları ifade edilmektedir. Perim Adası'ndaki İngilizlerin adada bir fener ve kışla inşa ettirdikleri ortaya çıkınca onlar da Şeyh Said'de bir takım binalar (Bkz. Ek 7) inşa etmeye kalkmışlardır. Bu konuda gayretlere girişilince Hudeyde Mutasarrıflığı'na durum yazılmış ve oranın elde tutulması için lazım gelen askeri kuvvetlere barınabilmeleri için yeni bir kulenin inşasına karar verilmiştir. İnşaata başlanmış ve kulenin birinci katı yapıldığı sırada Fransızlar da binalarına bir kat daha ilave ederek orayı elinde tutmak için hamle yapmışlardır. Durum tekrar Babıali'ye bildirilmiş ve gelen cevapta bu iş bir neticeye varana değin inşaatın olduğu gibi kalması emredilmiştir. Böylece iki taraf da bina inşaatlarını durdurmuşlardır. Buraların muhafazası için bir miktar asker görevlendirilmiştir. Moha Kaymakamlığı'ndan yeni gelen bir tahriratta ise Fransızların binaları terk ettikleri, bütün eşyalarını Fransa'ya götürmek üzere Aden'e taşıdıkları ve Moha Kaymakamlığı'na hitaben bir tarafı Fransızca ve diğer tarafı Arapça olarak verdikleri bir protesto (Bkz. Ek 8) bıraktıkları haber alınmıştır. Protestonun içeriğinde adı geçen mahalde yaptıkları bir iki binanın masraflarını Osmanlı Devleti'nden almak niyetinde oldukları bildirilmektedir. Bunlar tercüme ettirilerek aynen vilayete gönderilmiş ve orayı dikkatlice takip etmesi Moha Kaymakamlığı'ndan istenmiştir.⁴⁶

Şeyh Said mıntkası terk edilmeden önce Mösyö Rabaud, bölgeyi Fransız hükümetine satmak için bir takım girişimlerde bulunmuş, bu arada Almanya ve Rusya ile de görüşmeler yürütmüştür. Ancak hiçbir hükümet bölgeyi satın almamıştır.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin seneler sonra üzerinde hak iddia etmesi ve oraya asker göndermesi sonucu, bütün Kızıldeniz trafiğini kontrol altına almak düşüncesini taşıyan Fransa Şeyh Said'den tamamen ayrılmak zorunda kalmıştır (1871)⁴⁸ Üstelik Şeyh Said'deki kömür deposunun Fransız-Alman Savaşı

⁴⁴ HR.SYS. 105/4.

⁴⁵ Rawson 1885, s.116-117.

⁴⁶ HR. SYS. 105/1.

⁴⁷ Rawson 1885, s.116-117.

⁴⁸ Sırma 2008, s.71.

sırasında faydaları da görülmüştü.⁴⁹ Ancak Fransa'nın bölgedeki gücünün azalması Osmanlı Devleti tarafından çabuk fark edildi. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Şeyh Said üzerinde kaybolan nüfuzunu tekrar kurmayı başardı.

Osmanlı Devleti, Şeyh Said tahliye edilirken kendisine bırakılan protestoya karşı Fransa'nın Aden'de oturan konsolosuna 4 Ocak 1872'de bir yazı göndermiştir (Bkz. Ek 9). Yazıda, Fransa tebaasından Mösyö Mişel adlı kimsenin Marsilyalı Mösyö Bazin ve Mösyö Rabaud adına 1871'de gönderdiği protestonun alındığı ifade edilmiştir. Mösyö Mişel'in iddia eylediği araziye malik olduğunu gösterir belgeleri olmadığı halde Osmanlı Devleti, Şeyh Said adlı arazide ne önceden ne de sonradan bir tasarruf sahibi olduğunu kabul etmemektedir. Orada durduğu müddet zarfında Osmanlı Devleti kendisini misafir olarak görmüş ve yabancıların bu konuda sahip oldukları hukuka bağlı tutmuştur. Burada tasarrufunda tutmaya çalıştığı araziye kendi üzerinde göremeyeceğinden ve Mişel'in bu vesileyle Şeyh Said mevkiiden savuşup gitmesi de davasında haklı olmadığını bir kabulü olarak telakki edilmiştir. Orada bir şey bırakmış ise muhafazasının aklen ve kaideten bağlayıcılığı olmadığından şu anda ve gelecekte uğrayacağı hasar ve ziyan davasının tarafımızdan kabul edilmeyeceğini şimdiden belirterek Osmanlı Devleti protestoyu reddetmektedir denilmiştir. Ayrıca yapılmakta olan binanın inşasına devam edilmesine gerek kalmadığı ifade edilmiştir.⁵⁰

3. Fransızların Şeyh Said'den Çekilmesi Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Fransızların bölgeden çekilmesiyle bölgenin keşfinin yapılması ve mevcut durumun ortaya konması zaruri olmuştur. Uzun süre devam eden rekabette Fransızlar çekilince bir keşif layihası hazırlanmıştır. Keşif layihası sadece Şeyh Said üzerine değildir. Tacura kazası ve burada olan maden kömürü, Moha Kasabası'nın kara ve deniz durumları ile Zeyla'nın durumu da bu layihada ele alınmıştır.

Keşif layihasının Şeyh Said palangasının kara kısmında limanın güney batısında 5 adet zaptiye ile idare olunan eski ve gayet harap bir kalesi olduğu ve ahalinin tamamının gemicilik ve balıkçılık ile meşgul olduğu ifade edilmektedir. Bölgenin suyu içmeye pek elverişli değildir. Havası, ziraate bağ ve bahçe işlerine uygun olmayıp verimli arazileri de yoktur. Deniz kısmında ise limanın doğu tarafı gün doğusu, batı tarafı şimal, garp tarafı batı, şimal tarafı yıldız ve güney tarafı kible rüzgârlarıyla çevrilidir. Limanın doğu ve batı sahilleri 500 ila 2.000 metreye kadar taşlarla kaplıdır. Şeyh Said Limanı'nın fazlaca suyu olmadığı ve senenin her mevsiminde esen rüzgârların hepsi liman

⁴⁹ Grohmann 1997, s.468.

⁵⁰ HR. SYS. 105/1.

ağzını kayalar ve taşlarla kapladığından karadan dahi askeri hareketlere elverişli bir girişi yoktur. Bu nedenle şimdiki ehemmiyetsizliği devam etmekte olup bunlardan temizlenmesi imkân dâhilinde değildir dense doğru sayılabilir. Bundan önce zikredildiği gibi limanın konumu ve Babü'l Mendeb'e yakın olmasından Fransızlar da elde edip İngilizler gibi 10-15 metre genişliğinde ve 20 metre yüksekliğinde iki katlı bir mahzen yapmak istemişlerdir. Ancak daha sonradan burayı terk etmeleri limanın elverişsizliğini göstermektedir. Ancak Moha Limanı'nın daha elverişli olduğu ortadadır (Bkz. Ek 10). Şeyh Said Limanı'na nisbetle suyu ve havası fevkalade güzeldir. Her mevsimde rüzgârlar eser bazen rüzgârların şiddetinden endişe duyulsa da Abdülrauf Tabyası'nın bulunduğu burnun 100 metre kadar denize doğru ilerlemesiyle bundan kurtulabilir. Bazı gemilerin girip tamir edilmelerine uygun yerler mevcutsa da limanın mühim bir liman haline getirilmesi için az bir gayretle taş ve kumları, tarak ve diğer aletlerle temizlemek kolay olacaktır. Moha Limanı'nın Şeyh Said Limanı'na göre ehemmiyeti kendisini gösterse de ilerde daha fazla önem kazanacağı söylenebilir. Şöyle ki 1. Kızıldeniz ile Hind Okyanusu arasında gelip giden yabancı gemilerin de dikkati çekilerek bundan önce Aden'e rağbet etmeye başlayan tüm ahalinin tekrar geri dönmesi sağlanabilir. 2. 7. Ordu'ya bağlı deniz kuvvetlerinin sağ cenahı, Cidde Limanı teşkil edildiği için sol cenahı da Moha Limanı olabilir. 7. Ordu'ya bağlı gemilerden bazıları bu limanda durabilir. 3. 7. Ordu için dersaadetten ara ara bazı harcamalar ve gönderilen eşyalar ile Bağdat Valiliği'nden gönderilen gemi ve eşyaların naklinde faydası görülür ve bunun hazineye katkısı olur. 4. Nakledilecek hububat ve diğer eşyalar için gerekli anbarlar, mülkiye memurları ve askerlerin iskânına ait binalar inşa ettirileceğinden ve harap olduklarında ahaliye yaptırılacağından hem memleket mamur olur hem de diğer kazalar ile olan bağlantısı artar. 5. Yukarıda zikredilen faydaların sonuçlarını orataya çıkarmak ve hazineye katkı sağlamak için bu ifadelerin yazılmasına cesaret edildi denilmiştir.⁵¹

Yemen Vilayeti'nde görev yapan Ahmed Muhtar Paşa, 6 Ocak 1872'de Hariciye Nezareti'ne bir yazı göndermiştir. Yazısında Ali Sabit'in satış işlemini anlattıktan sonra Mişel'in Moha Kaymakamlığı'na bir protesto yazısı gönderdiğini, bu yazının oradan Hudeyde Mutasarrıflığı'na ve daha sonra da kendisine ulaştırıldığını söylemiştir. Kendisinin oradan savuşup gitmesiyle ileride bir takım tazminat davaları açabileceğinden bu işten zarar görmemek için Aden'deki Fransa konsolosuna yazı gönderildiği ve protestonun reddedildiği belirtilmektedir. Mişel tarafından gönderilen protesto ve Hasan Ali Bey'e yazdırılan tahriratlar Ahmed Muhtar aracılığı ile Yemen'den Hariciye

⁵¹ HR. SYS. 105/3.

Nezareti'ne gönderilmiştir.⁵² Yine bölgeden gelen haberler doğrultusunda 13 Haziran 1872'de Hariciye'den Paris Sefareti'ne bir yazı gönderilmiştir. Yazıda Kızıldeniz hakkında Fransa'nın niyetine dair bilgilendirme yapılmıştır. Buna göre Şeyh Said'de meydana gelmiş önemli bir hadise sefere bildirilmektedir. Fransa Devleti savaş gemilerinden Dasas adlı korvet adı geçen mahalle iki defada 1.000 neferi aşkın asker ihraç etmiş ve bazı incelemeler yaptıktan sonra gitmiştir. Bu hareket milletler arasındaki hukuk kaidelerine mugayir olup bir tecavüz demektir. Osmanlı Devleti, Paris'teki sefirine, toprağına asker çıkarılmasına hiçbir meşru sebep bulunmadığından bu duruma devletler arasındaki kurallara göre teessüfümüzü bildiriniz talimatını vermiştir.⁵³

Hudeyde'den Desaadet'e gönderilen yazı gereğince Bahriye Nezareti'ne de 5 Haziran 1875 tarihli bir yazı gönderilmiştir. Yazı, Moha İskelesi'nin öneminden dolayı oralarda ne yapılması lazım geleceğinin etraflıca araştırılması ve Taiz'e bildirilmesine dairdir. Buna göre Moha denilen mahal Taiz Sancağı'nın bir kazası olup vaktiyle Yemen Vilayeti'nin en fazla geliri olan yerlerden biri olarak birçok tüccarı vardı. Limanı ise dünyadaki birçok limandan elverişli olup bir sandık içi gibiydi. Ancak zamanla sahipsiz kalarak girişi taş ve kumlarla doldu. Diğer gemilerin de bir kısım yüklerini liman içine dökmesinden dolayı zamanla liman doldu. Şimdi bazı yerlerinde 1, bazı yerlerinde 3-4 kulaç su var ise de büyük vapurlar yaşanamamaktadır. Moha İskelesi'nin her tarafa olan yakınlığı, büyük bir ticaretgâh olarak yalnız gemilerin rüsumatından her ay 10.000 kese miktarı hasılat ve varidat alınageldiği meşhurdur. Ancak zamanla İngilizler tarafından Aden İskelesi'nin imar ve inşaaıyla ithalat ve ihracattan gümrük rüsumatı alınmamak ve oraya hicretle sakin olan ahali her türlü vergiden muaf olmak gibi bazı imtiyazlar verilmesiyle Moha'nın önemi azaldı, limanı terk edildi ve kasabası harap oldu. Yemen Vilayeti'nin ele alınmasından sonra yapılan düzenlemelerle bir kısım ahali geri dönmek istese de Aden'de vergiden muaf olmalarından dolayı zaruri olarak orada kalmaya devam etmektedirler. Moha'yı tekrar eski haline getirmek için limanın tanzim edilmesi gerekir. İkincisi alınan gümrük vergisi kaldırılmaldır. Yine limana yakın Meşalihe Tuzlası'nın hasılatı ise masraflarını karşılamadığından kuyuların doldurulmasıyla zararlarından kurtulmak gereklidir. Liman düzenlenir ve Aden'de olduğu gibi rüsumat ahzinden sarf-ı nazar edilirse ve tuzla doldurulur ise bir süre sonra Aden ve Yemen'in diğer yerlerinde ikamet eden tüccar ve ahali çekilip yerlerine geri geleceklerdir. Moha'nın gelişmesiyle Aden İskelesi'nin ticareti tamamen Moha'ya geçip Aden'in ehemmiyeti kalmayacaktır. Bu yüzden bu mesele dikkat çekicidir. Dikkate alınacak

⁵² HR. SYS. 105/1.

⁵³ HR. TO. 511/53 (1872.6.12).

maddelerden birisi de Babü'l Mendeb Boğazı'nda Şeyh Said adlı mahaldir ki İngilizler yanı başındaki adaya bir fener yapmışlar ve bu vesile ile bazı istihkâmlar yapıp ellerine almışlardır. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Fransa dahi İngilizlerin yaptığı istihkâmlar mukabilinde Şeyh Said adlı mahalde bir istihkâm inşasına niyet etmiştir. Bunun için Ali Sabit adlı kimseden araziyi 80.000 riyale almışlardır. Buna mukabil olarak da Moha Kaymakamlığı tarafından dahi adı geçen yerde kale şeklinde bir mahal inşasıyla içine biraz zaptiye dahi yerleştirmişlerdir. O aralık Fransızların Prusyalılara yenilmesiyle bu yeri terk etmişlerdir. Bunun üzerine bizim tarafımızdan yaptırılan mahaldeki zaptiyeler dahi geri alınarak şimdiki haliyle metruk bırakılmıştır. Ancak burası kimsenin mülk ve malı olmadığı halde Fransızlar da teşebbüslerinde başarılı olamamışlardır. Şimdi bu Şeyh Said denilen mahal Babü'l Mendeb'in kilidi noktasında ve Moha İskelesi'ne 20 mil mesafede bulunmaktadır. Alınan istihbaratlara göre bundan 5-6 ay önce Bahriye feriklerinden Rasim Paşa bu havalide gelerek bu şekilde ehemmiyeti olan noktaları keşfetmiş ve haritasını almıştır. Bunlar daha sonra da ilgili nezarete gönderilmiştir.⁵⁴

Yine 21 Temmuz 1875'te Bahriye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda, Fransa'nın Şeyh Said üzerindeki niyeti devam edeceğinden dikkatli olunması ve sahillerin güzel korunması istenmiştir. Bunun için tahkikat ve keşif yapılması önemli görünmüştür. Bu istek Yemen'e gönderilecek valiye de daha önceki selefi tarafından sözlü olarak ifade edilmiş, gerekli görülen bazı noktalarda istihkâmlar yapması söylenmiştir. Bunun yanında bazı keşifler yapılmış ve haritalar hazırlanmıştır. Bu haritalar, Bahriye Nezareti'ndeki haritalarla karşılaştırılmış ve Babü'l Mendeb civarında bir liman ve istihkâm tanzimi ehemmiyetli görülmüştür. Yine orada münasip mevkiye bir de tersane yapılması, Kızıldeniz ile Basra'da faaliyet gösteren gemilerin bundan istifade etmesi düşünülmüştür. Hem şeyh Said hem de Moha limanları tersane yapımına elverişli ise de Şeyh Said Limanı'nın politikaca olan değerinin daha fazla olmasından bunlara dair tahkikat ve lazım olan keşiflerin hızlıca yapılması istenmiştir. Gerekli olan inşaatların da hemen başlaması uygun görülmüştür.⁵⁵

23 Eylül 1875'te Sana'dan Mustafa Asım'ın, Sadaret'e gönderdiği yazısındaki ifadelere göre padişahın iradesi ile Mısır Hidivliği'ne ilhak olunan Afrika sahilinde ve Zeyla Müdüriyeti içinde olan kömür madeni hakkında araştırma yapılmıştır. Hudeyde'ye gönderilen Kızıldeniz kumandanı Hasan Bin ile birlikte o tarafları keşif için gönderilmiş olan Erkan-ı Harbiye Yüzbaşı Ali Efendi Babü'l Mebdeb'in genel durumu ile ilgili inceleme yapmışlardır. Zeyla, Şeyh Said, Moha ve Tacura limanlarının genel durumlarına dair tanzim ettikleri

⁵⁴ HR. SYS. 105/8.

⁵⁵ HR. SYS. 105/8.

beş kıta ve oraların ahvaline dair incelemeleri Sadaret'e gönderilmiştir. Fransızlar daha önce adı geçen yere gelmiş olup bir kömür mağazası inşa etmişlerdir. Ayrıca burayı almak için o zaman zorbalığıyla meşhur bir şeyhle görüşmeler yapmışlardır. Ancak bunun gerçekleştiğine dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Bir süre sonra da Fransızlar yaptıkları mağazayı dahi terk edip gitmişlerdir. Bölgeyi terk etmelerinin gerçek sebebi bilinmemiştir. Ancak kuzey rüzgârlarının limanın ağzını kapadığı ve her tarafı taşlarla kaplı olduğundan düzenlenmesinin zor olacağından tahliye edildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca büyük gemilerin limanlara giriş çıkış yapması da imkânsız görülmüştür. Tahliyeden sonra geldikleri görülmemiştir. Ancak böyle bir durum yaşanacak olursa bölgedeki yetkililere haber vermeleri noktasında emir verilmiştir. Kısa bir süre sonra Ali Sabit'in aldığı para yine gündeme gelmiştir. 21 Kasım 1875'te Yemen Vilayeti'ne telgrafla kendinden önceki mutasarrıfın Hakem Kabilesi şeyhlerinden Ali Sabit adlı şahsa ait mektup mealinde Fransızlar tarafından Şeyh Said Limanı'nın 80.000 riyale satılması teklif olunmuştur. Bunun için de Ali Sabit'e parmak bastırılarak bir mukavele hazırlanmıştır. Ancak bir akçe verilmemiş olduğu beyan edilmiştir. Buna rağmen başka kabile şeyhleri ise Ali Sabit'in para aldığını tevatüren söylediği için mesele büyümüştür. Bu yüzden Ali Sabit'in akçe alıp almadığının gerçekten öğrenilmesi istenmiştir. Gerçek ise ne miktar akçe almıştır. Ayrıca o taraflarda böyle senet kabul edilir mi? Böyle arazi alım satımında hükümetçe nasıl muamele yapılmaktadır? Bu hususta genel teamüllere uyulmuş mudur? Tüm bunların araştırılması ve bildirilmesi istenmiştir.⁵⁶

23 Mart 1876'da Sana'dan Mustafa Asım Bey, Sadarete gönderdiği yazı ile durumu derinlemesine araştırmıştır. Ona göre, Babü'l Mendeb civarında Şeyh Said Limanı'nı Fransızlar Hakem Kabilesi şeyhlerinden Ali Sabit adlı birisinden senetle almışlardır. Fakat akçe vermediklerini Ali Sabit bundan birkaç sene evvel bir tahkikatta söylemiştir. Diğer şeyhler ise Ali Sabit'in akçe aldığını tevatüren söylemektedirler. Tahkikatta hadise İngilizlerin Babü'l Mendeb boğazındaki Perim Adası'na bazı binalar ve işaret feneri yaptıkları sırada olmuştur. Fransızlar dahi o civarda 1868'de Şeyh Said Limanı'nı ele geçirmek niyetiyle Ali Sabit diye bilinen Hakem Kabilesi şeyhlerinden olmadığı halde kabilesi içinde öteye beriye tasallut olan ve böylece şöhret bulup, yağmacılık yaparak iktidar sahibi olan birisinden adı geçen Şeyh Said'i 80.000 riyale almış ve bir senet vermişlerdir. Ali Sabit araziyi sattığına dair Fransızlara bir senet vermiştir. Fransızlar da bunun üzerine bina inşası için bazı kereste ve malzemeler getirmişlerdir. Ancak orası Ali Sabit'in mülkü olmayıp terk edilmiş arazi kabul edilmektedir ve Osmanlı Devleti'ne aittir. Osmanlı arazisini de ne

⁵⁶ HR. SYS. 105/4.

Ali Sabit'in ne bir başkasının satmaya yetkisi ve kudreti yoktur. Vilayet merkezi olan Hudeyde tarafından istihbar olunduğuna göre özel memur gönderilerek orada Fransızların küçük bir bina inşa ederek, bir miktar asker ve subay ikame ettirmeye başlamışlardır. Ancak daha sonra Fransızlar inşa ettikleri binayı terk edip gitmişlerdir. Taiz Sancağı'na tabi Moha kazası dâhilinde ve sahil tarafında bir miktar asker muhafaza için ikame ettirilmiştir. Ali Sabit'in akçe alması bahsine gelince kendisi ol vakit icra kılınan tahkikattan sonra akçe almadığını ve adı geçen arazi umuma mahsus olup ve idaresi Osmanlı Devleti elinde olmadığı için satmaya hakkı olmayıp ve Fransızlara verdiği senedi orasını satmak için vermeyip sadece bina inşa edeceklerini bildirdikleri için verdiğini söylemiştir. Ayrıca kendisi Osmanlı Devleti'nden Fransızların alacakları ruhsat ile inşa edeceklerini sandığından amele ve malzeme tedarik etmek üzere 80.000 riyale mukavele ederek senetleştiklerini söylemiştir. Fakat kabile arasında Ali Sabit'in bu işten dolayı 8.000 riyal kadar akçe aldığı söylenilip o aralık bazı mahallerde tarla ve hurmalık satın alması, şayialara teyit olarak kabul edilmiştir. Arazi alınıp satılmasında kabileler arasında geçerli olan teamül hüccet almaktan ibaret olup kendisinin böyle bir senet vermesinin bölgede geçerli bir uygulama olmadığı belirtilmiştir. Kendisi sürekli ötede beride gezdiği için ele geçirilemediğinden akçe alıp almadığı ele geçirildiğinde kendisine de sorulacak ve durum tekrar bildirilecektir.⁵⁷

4 Aralık 1882'de Hicaz Valisi ve Kumandanı'ndan Sadaret'e yazılan yazı ile Şeyh Said'in durumu ele alınmıştır. Şeyh Said adlı yerin yüksek bir noktasına bir tahaffüzhane⁵⁸ inşa olunmak üzere daha önceden bir düşünce olmuştur. Burada bir sıhhiye heyeti keşif yapmış, yeterince kuyunun mevcut olmasından dolayı bir tahaffüzhane yapılmasına karar verilmiştir. Ancak Fransızlar daha erken davranarak Aden tarafındaki İngilizlerle rekabet ederek buraya bir kömür deposu ve amele evleri gibi bazı binalar yapmaya teşebbüs etmişlerdir. Ancak Paris Muhasarası gerçekleşince burada durmayarak çekilip gitmişlerdir. Onlardan sonra bu mahal yine boş kalmış fakat Kızıldeniz'in dışardan gelebilecek her türlü taarruzlardan muhafazası için buraya dikkat edilmesi gerekmektedir. Şöyle ki bu sene Kızıldeniz dışından gelen gemiler için bir karantina mahalli olan Kamaran Adası bu ihtiyacı tamamen karşılayamadığından adı geçen Şeyh Said mevkisinde bir tahaffüzhane yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu tahaffüzhane yapıldıktan sonra burası zaten Moha'ya altı saatlik bir mesafede bulunmakla tahaffüzhane muhafazasında

⁵⁷ HR.SYS. 105/4.

⁵⁸ Gemilerle yapılan yolculuklar sırasında, yolcu ve çalışanlar arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık önlemlerinin alınması ve hastaların iyileştirilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılara kurulmuş sağlık kuruluşu.

bulunmak gerekçesiyle 7. Ordu'dan bir miktar askerle sahil muhafazasına mahsus 7-8 kıta büyük çaplı toplar ile boğaz savunmasına yarar aletler buraya getirilecektir. Böylece yabancıların şamatasını kesmek ve karantina usulünü kurmak mümkün olacaktır. Aynı zamanda savunması yeterli olmayan Kızıldeniz sahilleri de güvenlik altına alınacaktır. Bunu meydana getirecek harcama zaten çok büyük olmayacağından başka karantinalar için her sene Ebu Said, Vasıta ve Kamaran Adaları'nda inşa olunan baraka ve diğer harcamalar da yapılmayacağından hazineye fazla bir yükü olmayacaktır.⁵⁹

Osmanlı Devleti, kanalın yapılmasından sonra Yemen üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırma yoluna gitti. Ancak bu sadece askeri unsurlara dayalı bir gelişme olarak kalmadı. İstanbul'da yaşanan gelişmeler ve Avrupa'ya ayak uydurma girişimlerinin etkisi altında eğitim faaliyetlerine de önem verildi. Bu kapsamda 1886'da İstanbul'da Hicaz, Yemen ve Trablusgarb taraflarından gelmiş 48 öğrenci vardı. Bunlar Harbiye'de eğitim görüyorlardı.⁶⁰ Tüm gayretlere rağmen XIX. yüzyılın sonlarına doğru Yemen tarafları son derece kötü durumdaydı. Yetenekli Osmanlı paşaları zaman zaman bölgede görev yapsa da hayal kırıklıkları kendisini gösteriyordu.⁶¹ Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde Bursa ile Basra'nın, Trabzon ile Trablusgarb'ın Kırım ile Habeş'in Yanya ile Yemen'in hiçbir farkı ve birbirlerine üstünlüğü yoksa da⁶² Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan uzak topraklarında işler pek de iyiye gitmiyordu. Yaşanan bu süreçte en büyük sorun olarak yabancıların müdahalesi kabul ediliyordu. Uluslararası ilişkilerde yaşanan zikzaklar ve Osmanlı topraklarının Avrupa'daki çıkar kavgaları içinde sürekli paylaşım masasında olduğu düşüncesi, Osmanlı yöneticilerinin hep aklındaydı. Aynı düşünceler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tahtta oturan II. Abdülhamid İngilizlere pek güvenmiyordu. Bu güvensizlik Mısır Meselesi'nde de kendisini gösterecekti. İngiltere ile işbirliği yaparak, onun bütün amaç ve isteklerini kabul etmek zararlı olabilirdi.⁶³ Bu yüzden Osmanlı Devleti, Yemen üzerinde etkinliğini her ne pahasına olursa olsun kurma düşüncesinden vazgeçemedi. Ortaya çıkan sorunlara rağmen Yemen'deki Osmanlı otoritesi temellendirilmek istendi.⁶⁴

Şeyh Said ile ilgili yazışmalar ve görüşmeler uzun bir süre gündemden düşse de 1890'lı yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. İlk etapta bölgenin idari açıdan Osmanlı Devleti'ne daha sıkı bağlanması için faaliyetler olmuş ve bu

⁵⁹ İ.DH. 872/69665.

⁶⁰ Rogan 1996, s.84.

⁶¹ Deringil 2003, s.331.

⁶² Öztürk, 2010, s.330.

⁶³ Deringil 1988, s.6.

⁶⁴ Özbek 2008, s.58.

kapsamda bölgedeki telgraf hatları ile ilgili çalışmalar kendisini göstermiştir. 20 Eylül 1890'da Perim ile Şeyh Said arasına kablo konması ve Yemen ile bağlantıya geçilmesi ve telgraf ücretleri hakkında yazışmalar başlamıştır.⁶⁵ 23 Ekim'de ise konan kablolardan Osmanlı Devleti hissesine düşenlerle ilgili görüşmeler olmuştur.⁶⁶ Bu görüşmeler ve yazışmalar kasım ayında da devam etmiştir.⁶⁷ 15 Aralık 1890'da ise Perim Adası ile Şeyh Said arasında konulan kablunun Yemen tarafına da bağlandığı ve Yemen'le doğrudan doğruya muhaberata başlandığı haber verilmiştir.⁶⁸

Bu dönemde Berlin'de çıkan bazı gazetelerde 28 Kasım 1891 tarihli olarak Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Perim Adası karşısındaki Şeyh Said adlı yeri Fransız hükümetine terk etmiş olduğu haber alınmıştır. Gazetede bunun İngiltere'nin menfaatine dokunacağı ve Fransa'ya gösterilen bu muamelenin İngiltere'nin Mısır Meselesi'nde takındığı tavrıdan dolayı Osmanlı Devleti tarafından bilinçli olarak yapıldığı ifade edilmiştir.⁶⁹ 6 Aralık 1891'de ise Paris Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıyla Şeyh Said arazisinin güya Fransa'ya terki hakkında Ajans Havas Telgraf Şirketi tarafından Fransa gazetelerine gönderilen telkinameler dikkati çekmiştir.⁷⁰

Hariciye Nezareti'ne 8 Kasım 1892 tarihiyle bölgeden gönderilen bir haberde Şeyh Said adlı mahalde tutuklanarak Moha'ya sevk edilen Feth Cevad adlı senbuk hakkında bilgiler ulaşılmıştır. İçerisindekiler Yemen sahillerine çıkarılmayıp durum İstanbul'a bildirilmiştir.⁷¹ 2 Aralık 1892'de Sadrazam tarafından da görülen yazıda, Şeyh Said adlı mahalde tutuklanan Feth Cevad adlı senbukun sahibiyle kaptanının taabiyeti ve geminin nerede tutuklandığı haberi İstanbul'da en üst makamlara kadar ulaşılmıştır. Bu konuda mahalli hükümet ve İtalyan konsolosu tarafından birer memur tayiniyle durumun soruşturulması gündeme gelmiş ve bu husus İtalya'ya teklif edilmiştir. Roma Sefareti'ne durum bu şekilde aktarılmış ancak İtalya Dışişleri Bakanı buna muvafakat etmemiştir. İtalya tarafından tazminat istenmiş ve Ruhan adlı senbuk sahibinin İtalyalıların ifadesini tasdik eder mahiyetteki beyanları da buna eklenerek sefarete ulaştırılmıştır. Bu gelişmeler üzerine Roma sefiri, işin güzel bir şekilde çözülmesi için o taraftan nasıl bir karar alınacak olursa bunun buraya telgrafla bildirilmesini istemiştir.⁷²

⁶⁵ ŞD. 2562/2.

⁶⁶ DH.MKT. 1777/38.

⁶⁷ ŞD. 2562/2.

⁶⁸ Y.PRK.UM. 74/50.

⁶⁹ Y.PRK. EŞA. 14/101.

⁷⁰ HR. TO. 84/107 (1891.12.6).

⁷¹ BEO. 103/7656.

⁷² Y.A.HUS. 267/54.

Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 9 Mart 1893 tarihli bir tahriratta Fransa meclislerinin toplantılarından birinde Mösyö Dö Lonkel'in Kızıldeniz girişindeki Perim Adası'yla civarındaki geçide hâkim olabilecek gibi gösterilen Şeyh Said adlı mahallin işgal ve tahkimini Fransa hükümetine tavsiye ettiği bazı gazeteler tarafından yazılmıştır. Sefir ifadelerinde, Londra Hariciye Müsteşarı'na bu mesele hakkında malumatı olup olmadığını sormuştur. Müsteşar ise dışişlerinde bazı evrakların olduğunu ve bunları kendisine tebliğ edeceğini söylemiştir. Birkaç gün sonra da İngiltere hükümetinin bu maddedeki malumatını içeren bir muhtırayı kendisine vermiştir. Muhtıranın tercümesini de İngiltere'nin mesele hakkındaki yaklaşımını bilmek açısından İstanbul'a göndermiştir.⁷³ Gönderilen muhtırada ise tarihi akışı içinde İngiltere'nin meseleyi ele alışını kısaca özetlenerek Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir.⁷⁴

Mösyö Dö Lonkel'in ifadeleri İstanbul'un dikkatini çekmiş ve 27 Mart 1893'te Hariciye Nazırı'ndan Sadaret'e konuyla ilgili bir yazı gönderilmiştir. Nazır yazısında Fransa meclisinde Lonkel'in Kızıldeniz'deki Şeyh Said adlı mahallin işgal ve tahkimini Fransa hükümetine tavsiye ettiği belirtilmiştir. Bu durum gazetelerde görülmüş olup bu konuda İngiltere'nin bir bilgisi olup olmadığı o tarafa sorulmak üzere Londra Sefareti'ne haber yollanmıştır. Ayrıca bu işle ilgili Paris Sefareti'ne yazı gönderileceği aynı zamanda İstişare Odası'nın aldığı kararlar doğrultusunda Şeyh Said'de memur ve asker bulunup bulunmadığının Yemen Vilayeti'nden telgrafla öğrenileceği ve eğer memur bulunmuyor ise derhal gerekli tedbirlerin alınacağını söylemiştir. 29 Mart 1893'te Seraskeriye'ye gönderilen yazı ile Mösyö Dö Lonkel'in ifadeleri hatırlatılarak bu konuda yapılacak işler Serasker'e de bildirilmiştir. Şeyh Said'de bir miktar asker olduğu belirtilmekte ise de işin ehemmiyetine binaen mahalli durum ve askeri vaziyetin layığıyla bilinerek ona göre ihtiyatlı olunması haber verilmiştir.⁷⁵

Konuyla ilgili olarak 2 Nisan 1893'te Sadrazam Cevad'dan Hariciye Nezareti'ne giden bir yazıya göre, Şeyh Said'de bir istihkâm ve bir miktar asker bulunduğu haber verilmektedir. İşin aslını daha iyi bilmek için Serasker'e yazı gönderildiği de tekrar ifade edilmiştir. Serasker'den gelen cevapta Perim Adası karşısında olan bu yerde bundan birkaç sene önce bir istihkâm inşa olunarak asker tarafından muhafaza altına alındığı bildirilmiştir. Yine 7. Ordu'dan gelen haberlerde 7. Ordu'ya bağlı 52. Alay 4. Taburu'nun Taiz ve Babü'l Mendeb civarında bulunduğu söylenmiştir. Bu taburdan bir kısım askerin Şeyh Said noktasında olduğu anlaşılmakta ise de miktarı bilinmediğinden durumun Yemen

⁷³ BEO. 178/13276.

⁷⁴ BEO. 178/13276.

⁷⁵ BEO. 178/13276.

Umum Kumandanlığı'na telgrafla iletileceği ve alınacak cevabın bildirileceği haber verilmiştir.⁷⁶

6 Nisan 1893 tarihinde Yemen Umum Kumandanlığı'ndan Seraskeriye'ye gönderilen yazıda (Bkz. Ek 11) durum etraflıca açıklanmıştır. Kumandanlık ilk olarak Şeyh Said'in yerini tanımlamış ve burasının Perim karşısında bir yarımada olduğunu ifade etmiştir. Burada yerleşimin pek olmadığını ancak ot ve çalıdan yapılmış bir takım kulübelere olduğu belirtilmiştir. Tur Bağ adıyla anılan alanda bir yerleşme olmayıp burası vaktiyle terk edilmiş bir harabe gibidir. Denize nazır bir alanda iki kıta dağ topu ve topçu efradı ikame edilmektedir. Bu dağın en yüksek noktasında bir karakol, istihkâm, iki bölüklük bir kışla ve cephanelik ile doğu eteklerinde istihkâmın altında sahile yakın bir cami, fırın ve mutfak vardır. Daha önce inşa edilen iki kale mevcut olup bu dağın güneyinde ve Aden Denizi⁷⁷ kenarında sahil tarafını kuşatmak üzere sahile doğru hazırlıklar vardır. Yine burada bir küçük karakol olduğu ve Fransızların inşa ettikleri bir binanın harabesi vardır.⁷⁸ 13 Nisan 1893'te Yemen Umum Kumandanlığı'ndan gelen haberler Sadrazam tarafından Hariciye Nezareti'ne de gönderilmiştir. Gelen haberlere göre Babü'l Mendeb'de istihkâmlarda çapları değişik oranlarda olan 5 top vardır. Bunun yanında yeterince cephaneye ile 2 bölük piyade ve istihkâm civarında balıkçılara ait 15 kadar ot ve çalıdan yapılmış kulenin bulunduğu ayrıca istihkâm tarafındaki tepede bir karakol olduğu bildirilmiştir.⁷⁹

Bölgeyle ilgili daha ayrıntılı incelemelerin 10 Mayıs 1893'te yapıldığı Seraskerlik makamına bildirilmiş ve durum ilgili makamlara gönderilmiştir.⁸⁰ 12 Mayıs 1893 tarihli Seraskeriye'ye gönderilen yazı ile de bölgenin durumunu gösteren bir haritanın kopya edilerek gönderilmesi, yine Şeyh Said Telgrafhanesi'yle istihkâmın arasına ve istihkâmın 1.500 metre mesafesinde bulunan dağın en yüksek noktasına bir karakol inşası yanında bir dağ topu da istenmektedir. Bu işin hızlıca bitirilmesi ve bir miktar askerin yerleştirilerek bir sancağın dahi dikilmesi istenmektedir.⁸¹ Bir gün sonra 13 Mayıs 1893'te Hariciye Nazırı'ndan Sadaret'e giden yazıda ise durum daha geniş bir perspektifte değerlendirilmiştir. Buna göre Fransa tarafından işgal olunan Obuk adlı mahallin karşısındaki Şeyh Said'in Fransızlara terki için bazı şeyhler ile Obuk'taki Fransa memurları arasında görüşmeler olduğu haber verilmiştir. Eğer bu şekilde Fransızlar burayı alırsa Arabistan için silah deposu gibi

⁷⁶ HR. SYS. 105/8.

⁷⁷ Hint Okyanusu'na açılan Yemen ve Somali arasında kalan kısma verilen addır.

⁷⁸ BEO. 198/14831.

⁷⁹ HR. SYS. 105/8.

⁸⁰ BEO. 198/14831.

⁸¹ BEO. 198/14830.

kullanacakları ifade edilmiştir. Bu şekilde bir hareketin önüne geçmek için buraya asker gönderilmesinin İngiltere için de uygun olduğunu belirten bir açıklamanın İngiltere Sefareti Baş Tercümanı Mösyö Sandison tarafından elçi adına özel olarak ifade olunması üzerine adı geçen yerde birkaç sene önce bir istihkâm yapıldığı ve askerler yerleştirildiği belirtilmiştir. Yine 7. Ordu'ya bağlı 52. Alay 4. Taburu'nun Taiz ve Babü'l Mendeb civarında ve bir miktar askerinin de Şeyh Said'de olduğu ifade edilmiştir.⁸²

25 Mayıs 1893'te Paris Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda sefir Paris'teki çalışmalarını açıklamıştır. Buna göre sefir bu işe dair pek az malumatı olan nazırla görüşmüştür. Nazır konuyla ilgili fazla bir malumatı olmadığını söyleyerek bazı Fransız siyasetçilerinin müstemlekeler hakkında bir menfaat elde etmek için bu tür açıklamaları zaman zaman yaptıklarını ve konuyla ilgili hükümet tarafından henüz kesin bir karar alınmadığını samimiyetle söylemiştir. Sefirin kanaatine göre Fransa hükümeti bu hususta kesin bir açıklama yapmak istemiyor. Belki kendisine bir zorlama yapılırsa kesin bir cevap alınabilir. Ancak böyle bir teşebbüs icrasının şimdilik münasip olup olmadığının kararının İstanbul tarafından alınmasını istemiştir.⁸³ 12 Aralık 1893'te daha önce yapılmasına karar verilen karakol inşaatının ertelenmemesi istenmiştir. Bu durum Yemen Umum Kumandanlığı'na bildirilmiştir. Kumandanlıktan gelen tahriratta ise adı geçen karakol için 26.158 kuruşun ordunun 1891 ve 1892 yılı inşaat tahsisatından karşılanmasına izin verilmiştir. Bu işin özel bir komisyon marifetiyle yapılması istenmiştir.⁸⁴

Şeyh Said, bölgeden gelip geçen hacılar için yapılacak karantina mevzusu gündeme geldiğinde de dikkat çeken mahallerden biri olmuştur. 28 Şubat 1894'te Babü'l Mendeb Boğazı civarında Şeyh Said'de mükemmel bir sıhhiye heyeti bulundurulmuş ve adı geçen boğazdan geçecek bütün gemiler açısından faydası olacaktır. Daha önce de Paris Sıhhiye Konferansı'nda böyle bir teklifin bulunmasından dolayı orada bir miktar asker de bulunmakta olup bu mahalde karantina mevki ve Hindistan ile Hint Denizi'ndeki adalardan gelecek hacıların burada tetkiklerinin yapılması teklif edilmiştir. Kamaran'da her ne kadar bir tahaffüzhaneye varsa da burası Yemen hacılarına hitap ettiğinden ihtiyacı karşılayamamaktadır denilmiştir.⁸⁵

Kızıldeniz girişini ve buradaki gelişmeleri öne çıkaran hadiselerden biri ise İngiltere'nin Kızıldeniz'in Afrika sahilindeki Sevakin'e çıkma tasavvurunun işitilmesi olmuştur. 9-11 Nisan 1896 tarihleri arasında İngiltere'nin Sevakin'e

⁸² BEO. 198/14831; HR. SYS. 105/8.

⁸³ HR. TO. 85/85 (1893.5.25).

⁸⁴ Y.MTV. 88/86.

⁸⁵ Y.A.HUS. 291/44.

asker sevk etme niyetinde olduğu Fransız Dışişleri Bakanı tarafından Paris'teki Osmanlı sefirine haber verilmiştir. Bu haber üzerine lüzumu kadar top ve dört tabur askerin Cidde'ye sevk edilmesi ve Kızıldeniz'de ihtiyaç duyulan gemilerin tedarik edilmesi ve bu konuda Fransızlar ile işbirliği halinde olunması hakkında bir karar alınmıştır.⁸⁶ Bu gelişmeler içinde Şeyh Said'le ilgilenen Fransızların Osmanlı Devleti'nden yana bir tavır sergilemesi dikkat çekmiştir.

Genel itibariyle Alman harbinden sonra Fransızların Şeyh Said'e olan ilgisi azalmış hatta 1873'te İngiltere'nin Babü'l Mendeb burnuna kadar uzanan sahada hâkimiyetini tasdik eden bir anlaşma, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanmıştır. 1884'te Şeyh Said, Osmanlılar tarafından kesin olarak ele geçirilmiş, Türklerin burun üzerinde bir takım istihkâmlar da inşa etmiş olmaları karşısında Fransa artık bu vaziyete rıza göstermek zorunda kalmıştır. Ancak 1896'da Fransız Meclisi'nde bu limanla tekrar alakadar olunmaya başlanmış, hatta Fransa'nın Şeyh Said'i Fransız müstemlekesi olarak kabul ettiği de söylenmiştir. Daha sonraları Fransa'nın Şeyh Said üzerindeki haklarını neşriyatta ve fiilen müessir kılabilmek için giriştiği müteaddit teşebbüsler daima tesirsiz kalmıştır. Osmanlı Devleti burayı eskisi gibi kontrolü altında tutmuş ve silahça takviye edilmiş bir müstahkem mevki haline getirmiştir.⁸⁷

1896 yılındaki teşebbüsüyle Fransız hükümeti, Şeyh Said üzerinde tekrar hak iddiasında bulduysa da, Osmanlı askeri oraya iyice yerleştiğinden, bundan bir sonuç alamamıştır. Bu durum Fransız hükümetinde çekişmelere yol açmış ve Şeyh Said'in Osmanlılara bırakılmasıyla, Madagaskar ve Hindicinin yoluna bir set çekildiği; bunun da Fransız çıkarlarına ters düştüğü kanaati hâkim olmuştur. Üstelik 1912'de İtalya, Şeyh Said'i bombardıman ettiği sırada bile, Fransa Şeyh Said'in Türklere değil, kendilerine ait olduğunu öne sürmüştür. Bu iddia da sürekli olarak 1868 yılında Şeyh Said'e gelip yerleşen Mösyö Bazin ve Mösyö Rabaud adlarındaki iki Marsilyalının oraya yerleşmelerine ve satın aldıkları toprakları gitgide genişletmiş olmalarına dayandırılmıştır.⁸⁸

17 Mayıs 1902'de Perim Adası'nda çıkan karışıklıktan dolayı Taiz ile Moha arasındaki telgraf hattının bozulduğu ve İngilizlerin durumdan telaş ettikleri haber alınmıştır.⁸⁹ Birkaç yıl sonra 25 Temmuz 1904'te ise Perim ile Şeyh Said arasındaki kablunun kırılması üzerine Eastern Telgraf Kumpanyası'nın bunu tamir etmesinden dolayı yaptığı masrafın ödenmesine dair bir haber dikkati çekmiştir.⁹⁰ 15 Ağustos 1905'te Yemen vali vekâletine

⁸⁶ İ.MTZ (05) 34/1978.

⁸⁷ Grohmann 1997, s. 468.

⁸⁸ Sırma 2008, s.72.

⁸⁹ Y.PRK.UM. 74/50.

⁹⁰ ŞD. 1147/15.

gönderilen şifreyle Şeyh Said civarında 200 İngiliz askeri görüldüğü haber verildiğinden hızlıca tahkikat yapılması ve bu tarafa yazılması istenmiştir.⁹¹

Kızıldeniz ve girişindeki stratejik noktalar ile ilgilenenler sadece Fransızlar ve İngilizler değildi. Kızıldeniz'deki nüfuz mücadelesinde İtalyanlar da söz sahibi olmak istiyordu. İtalyanlar da Yemen'le ilgileniyordu ancak bir süre sonra bu bölgede bir rekabete girmek yerine Afrika sahillerindeki limanları ele geçirmeyi tercih ettiler. 1865'te İtalyanlar Kızıldeniz'le ilgilenmeye başlamıştı. 1869'da ise Assab Körfezi bir İtalyan şirketi (Rubatino Shipping Company) tarafından satın alındı. 16 yıl sonra da Assab ve Musavva İtalyan birlikleri tarafından ele geçirildi. Ardından da Eritre Kolonisi kuruldu. 1870'lerle birlikte de İtalyanlar Eritre'nin Yemen'le olan bağlantısını gerekçe gösterip Yemen bölgesiyle de daha fazla ilgilenmeye başladılar.⁹² Süveyş Kanalı açılmadan önce Yemen ve Eritre çevresinde bulunan adalar pek elverişli noktalar değildi. Suyun yeterli olmadığı kullanışsız ve zor yerlerdi. Ancak Süveyş Kanalı açılınca buralar son derece kıymetli yerler oldu. Denizyollarında uğrak noktaları olarak dünya açısından dikkat çekmeye başladılar.⁹³ Süveyş Kanalı'nın açılmasından iki yıl sonra Osmanlılar da hâkimiyetlerini güney batı Arabistan'da genişlettiler. Ancak Yemen ve Asir'de Osmanlı hâkimiyetine karşı bir direnç de kendisini gösterecekti.⁹⁴

Şeyh Said'in dikkat çekmesi bundan sonra Trablusgarb Savaşı sırasında olmuştur. 30 Kasım 1911'de Hariciye Nezareti'ne verilen haberlerde Moha ve Şeyh Said mevkilerinin İtalya gemileri tarafından bombardıman edildiği Şeyh Said Müdürlüğü'nden gelen telgrafla bildirilmiştir. Kızıldeniz'de vaki diğer Osmanlı sahillerinin müdafaasına itina edilmesi hakkında daha önce Harbiye Nezareti tarafından haber verilmiş olsa da İngiltere tarafından İtalya'nın Kızıldeniz'de düşmanca tavırlar içinde olmayacağı hakkında teminat verildiği hatırlatılmıştır. Durum böyle ise Londra ve Petersburg sefirlerine haber verilmesi istenmiştir. 2 Aralık 1911'de Hariciye Nazırı tarafından Kızıldeniz sahillerinde İtalyanların bombardımanının uluslararası kanunlara aykırı olduğu belirtilerek bu konuda tebligatlar yapılması istenmiştir. Tüm sahilleri korumak mümkün değilse de karaya asker çıkarılması karşısında hazırlıklı bulunulması belirtilmiştir.⁹⁵ 3 Aralık 1911'de de Yemen Kuva-i Umumiye Serkumandanı Ahmed İzzet tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda İtalya'nın Moha İskelesi'ni topa tuttuğu bazı senbukların⁹⁶ ve arişlerin⁹⁷ zarar gördüğünü bildirmektedir.

⁹¹ BEO. 2389/179114.

⁹² Baldry 1977, s.157.

⁹³ Plaut 1998, s.659.

⁹⁴ Baldry 1977, s.155.

⁹⁵ BEO. 3971/297810.

⁹⁶ Kızıldeniz'e has küçük gemilere verilen isim.

Ahmed İzzet İtalyanların bölgeki Arapların Osmanlılara karşı olmasını sağlamak için böyle bir işe giriştikleri kanaatinde olduğunu da belirtmektedir.⁹⁸

Şeyh Said üzerine olan tartışmalar, Osmanlı-İtalyan Savaşı ve ardından bölge üzerinde Avrupalı devletlerin faaliyetlerini hızlandırmalarıyla giderek alevlendi. 26 Ekim 1912'de Ahmed İzzet Paşa tarafından gönderilen bir belgede, Şeyh Said arazisini ecdadının vaktiyle Fransızlara sattıklarından bahisle kendilerinin buna taraftar olup olmadıklarını öğrenmek için Cibuti Valiliği'nden Mehmed Ali ve Said Sabihi adlı kimselere mektup gönderildiği haber verilmektedir. Bu durumun farkına varan Taiz Mutasarrıflığı'dır. Paris Dışişleri Bakanlığı ile Hudeyde Fransız Konsolosluğu arasında şu sırada mütemadiyen şifreli muhaberatın yapıldığı da müdüriyetten bildirilmektedir. Ablukanın kalkmasının ardından Aden vali muavini de özel bir vapurla Hudeyde'ye gelmiş ve Sana'ya gitmek arzusunu açıklamıştır. Bu hadisenin dikkat çektiği bildirilmektedir. Taiz Mutasarrıflığı'ndan gönderilen haberlerden sonra Ahmed İzzet Paşa'ya ve mutasarrıflığa gerekli tedbirleri alarak mektubu elde etmeleri talimatı verilmiştir.⁹⁹

29 Ekim 1912 tarihli ve vali vekili Mahmud Nedim imzalı olarak Yemen Vilayeti'ne gelen şifrede ise daha önce belirtildiği üzere Mehmed Ali Sabit'e Cibuti valisi bir mektup göndermiştir. Mektubunda Şeyh Said arazisinin vaktiyle babası tarafından Fransızlara satıldığı şimdi kendisinin ne fikirde olduğunun öğrenilmek istendiği yer almaktadır. Bugünlerde Fransa Dışişleri Bakanlığı ile Hudeyde Konsolosu arasındaki şifre muhaberenin de bu mektupla ilgili olduğunun tahmin edildiği Taiz Mutasarrıflığı'ndan bildirilmektedir.¹⁰⁰ Ahmed İzzet Paşa tarafından çekilen telgraf devletin üst kademesinin de dikkatini çekmiş ve Sadrazam ile Hariciye Nazırı arasında yazışmalar olmuştur. Mevzu tekrar ifade edilerek Paris Sefareti'ne durumun bildirilmesi ve alınacak cevaba göre de hareket edilmesi bu görüşmelerde üzerinde durulan yol olmuştur.¹⁰¹

Cibuti Valisi'nin gönderdiği mektubun içeriğine dair bilgi 31 Ekim 1912'de elde edilmiştir. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne giden yazıda, Cibuti Valisi'nin Mehmed Ali Sabit'e göndermiş olduğu mektubu elde etmek için Taiz'den gelen Şeyh Mehmed Hasan'ın ifadesine nazaran Mehmed Ali'nin adı geçen mektubu yaktığı söylenmiştir. Mektubun içinde Fransa hükümetinin Şeyh Said'e asker göndereceği cihetle kara tarafından kendisine yardım etmesi ve buna mukabil kendisine maaş tahsis edeceğinin yer aldığı bildirilmektedir.

⁹⁷ Bölgede yaygın olan ot ve çalı gibi malzemelerle yapılan evlere bölge halkı tarafından verilen ad.

⁹⁸ BEO. 3971/297810.

⁹⁹ HR. SYS. 105/13.

¹⁰⁰ DH.SYS. 37/10 (1330.12.21).

¹⁰¹ HR. SYS. 105/13.

Mehmed Ali ise Şeyh Said'in devletin yeri olduğunu ve kendisinin hiçbirşey yapmaya muktedir olmadığını kesin olarak ifade ettiğinin anlaşıldığı belirtilmektedir. Oranın takviye edilmesi, Kuva-yı Umumiye ve kolordu kumandanlıkları vekâletlerine fevkalade teyakkuzda olmaları söylenmiştir. Durumun Taiz Mutasarrıflığı'na yazıldığı Yemen Valiliği'nden gelen telgrafla bildirilmektedir. Son durum da hem Sadaret'e hem de Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁰² Yine aynı tarihte durum Dâhiliye Nazırı tarafından da Sadaret'e yine aynı minvalde haber verilmiş gerekli olan tedbirlerin alındığı ve bölgedeki yetkililere haber verildiği söylenmiştir.¹⁰³

Gelişmelerden Paris Sefiri Refet Paşa 31 Ekim 1912 tarihinde haberdar edilmiştir. Konuyla ilgili durum tekrar kendisine açıklanarak Şeyh Said arazisinin vaktiyle cedleri tarafından Fransızlara satıldığı kendilerinin buna taraftar olup olmadıklarını Cibuti Valiliği'nden Mehmed Ali ve Said Sabihi adlı kimselere gönderilen mektupla sorulduğu ifade edilmiştir. Taiz Mutasarrıflığı edindiği bu bilgi yanında Fransa Dışişleri Bakanlığı ve Hudeyde Konsolosluğu arasında yazışmalar olduğu ve konunun yine bununla ilgili olabileceğinin tahmin edildiği söylenmektedir. Bu ara Aden vali muavininin özel bir vapurla Hudeyde'ye gelip Sana'ya gitmek niyetinde olduğunu açıklaması da dikkati çekmiştir. Elçiye yapılan bilgilendirmede, Şeyh Said arazisi askeri ve siyasi açıdan fevkalade bir yer olarak gösterilmektedir. 1868 tarihinde bir ticaretgâh teşkil maksadıyla iki Fransız tüccar tarafından Babü'l Mendeb ile Sana'nın ortasında bir miktar yerin mahalli şeyhlerden biri tarafından satılmaya niyet edilmesinden sonra İngiltere'nin de desteklemesiyle bu satışı hükümsüz kabul ederek şeyhi uyarılmış ve şeyh de böyle bir muamelenin olduğunu söylemiştir. 1870 senesinde bir Fransız kumpanyasının burasını kesin bir surette aldığı fakat limanın gemileri barındırmamasına bağlı olarak Osmanlı Devleti'ne bir protesto vererek çekildikleri görülmüştür. 1882'de Fransızlar tekrar işgal niyetinde olmuşlar ise bu arzularını eyleme geçirememişlerdir. Farklı tarihlerde Fransa meclisinde Şeyh Said'in Fransa tarafından işgal ve tahkimi teklif edilmiştir. Osmanlı Devleti bu duruma ise birçok kez itiraz etmiştir. Bu tafsilattan da anlaşılmaktadır ki adı geçen yer Fransızlarca istenilmekte ve bu durum da göz önünde tutularak çalışmalar yürütmesi istenmiştir. 2 Kasım 1912'de Sadrazam Kamil, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile son durumu bildirmiştir.¹⁰⁴ 16 Kasım 1912'de Yemen Vilayeti'nden alınan şifrede vali vekili Mahmud Nedim tarafından gelen haberde Kuva-yı Umumiye ve kolordu kumandanlıklarının fevkalade teyakkuz halinde oldukları ve durumun Taiz Mutasarrıflığı'na da

¹⁰² DH.SYS. 37/10 (1330.12.21).

¹⁰³ HR. SYS. 105/13.

¹⁰⁴ HR. SYS. 105/13.

bildirildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁵ 24 Kasım 1912’de Dâhiliye Nazırı ile Sadaret makamı arasında aynı minvalde görüşmeler olmuştur. Görüşmeler yine aynı tarihte Dâhiliye Nazırı ile Hariciye makamı arasında da yapılmış ve gönderilen mektup ve içeriği ile ilgili alınan tedbirler tekrar edilmiştir.¹⁰⁶ Şeyh Said arazisi üzerine olan gelişmeler nedeniyle sadece askeri makamlar değil bölgedeki hükümet yetkilileri de uyarılmıştır. Askeri makamların da bölgeyi takip altında bulundurmaları istenmiştir.¹⁰⁷ 26 Kasım 1912’de gelişmeler tekrar Paris Sefiri Refet Paşa’ya bildirilmiştir. Bildirilen hususlarda Cibuti valisinin gönderdiği mektup ve mektubun elde edilmesi için yapılan işler yer almaktadır.¹⁰⁸ Aynı zamanda Sadrazam Kamil de Dâhiliye Nezareti’ni tedbir alınması için sık sık uyarmıştır. Yazışmalar aynı minvalde Hariciye Nezareti ve Yemen Valiliği gibi diğer kurumlarla da sık sık yapılmıştır.¹⁰⁹

Genel itibariyle bakıldığında Yemen ve Şeyh Said üzerinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Avrupa güçleri tarafından Arabistan’daki emellerinden zorla vazgeçirilmesinin ardından bölgede Osmanlı Devleti’nin otoritesi tekrar görüldü. Mehmed Ali’nin terk edişinden yedi yıl sonra Osmanlı Devleti Hudeyde ve Kamaran Adaları çevresine yerleşti. 1871’de Asir kabilelerine karşı yürüttükleri faaliyetlerle başarılı bir şekilde onların etkisini kırdı ve 1891’e kadar bölgede otoritesini tesis etti. Yemen’de yaklaşık kırk yıl boyunca çeşitli ve ciddi isyanlarla karşı karşıya kalırsa da 1911’de İmam Yahya ile yapılan anlaşmayla kesin bir sonuca varıldı. Bu durum 1919’da terk edişe kadar sürdü. Osmanlı Devleti bu sürede Kızıldeniz doğusunda Akabe’den Şeyh Said’e kadar olan alana hükmetti. Ancak Asir’de otorite Seyyid Muhammed El İdrisi’den alınamadı ve bölge onun elinde kaldı.¹¹⁰

Fransa’nın Şeyh Said üzerine olan ilgisi Trablusgarb Savaşı sırasında da kendisini gösterdi. Savaş devam ederken bölgeye gelen İtalyan gemileri kıyıları bombardıman edince Fransa duruma tepki gösterdi.¹¹¹ Ne var ki yaptığı protestolar durumu değiştirmede, bölge Osmanlı’nın elinde kalmaya devam etti. Şeyh Said, 1914’te İngilizler tarafından da topa tutuldu. Hatta bir ara Babü’l Mendeb Boğazı kapatıldı.¹¹² Osmanlı Devleti’nin Yemen ve Kızıldeniz’deki varlığı I. Dünya Savaşı ile sona erince bu bölgelerin Şerif Hüseyin’in yönettiği bir Arap Devleti içinde olması Fransızların kabul edebileceği bir durumdu.

¹⁰⁵ DH.SYS. 37/10 (1330.12.21); BEO. 4107/307977.

¹⁰⁶ HR. SYS. 105/13.

¹⁰⁷ BEO. 4117/308757.

¹⁰⁸ HR. SYS. 105/13.

¹⁰⁹ DH.SYS. 37/10 (1330.12.21).

¹¹⁰ Baldry 1978, s.148.

¹¹¹ Baldry 1977, s.160.

¹¹² Grohmann 1997, s.468.

Fransızlar Hicaz, Yemen, Mekke ve Medine’nin bu devlet içinde olmasını ancak Şam ve Halep’i kapsamamasını istiyordu.¹¹³ Savaş bittikten sonra da Kızıldeniz sahillerinde ve Yemen’in önemli bir kısmında Muhammed El İdrisi’nin ve İmam Yahya’nın hâkimiyeti başladı.¹¹⁴ Ancak Aden ve Güney Yemen’deki İngiliz varlığı, bu yeni durum karşısında pek fazla zarar görmedi. Zaten geçmişi daha eski tarihlere kadar uzanan bir gelişme olarak, Osmanlıların idaresi altındaki Yemen, İngiltere’nin hâkimiyeti altındaki Aden ve Hadramut bölgesinden ayrı bir şekilde kendi gelişim sürecini yaşadı.¹¹⁵ Bağımsız bir Yemen’in ortaya çıkmasından sonra bile ülkede tam anlamıyla huzur olmadı, çatışmalar ve kabilelere bağlı iç çekişmeler günümüze kadar geldi. Daha önceleri iki devlet olarak varlıklarını sürdüren Yemen Arap Cumhuriyeti ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti’nde de benzer sorunlar kendisini gösterdi.¹¹⁶ Her ne kadar Osmanlı Devleti’nin bölgedeki varlığı çeşitli şekilde sorgulansa da Kuzey Afrika, Hicaz, Habeş ve Yemen’in geleneksel beşeri ve sosyal varlığının korunmasında ve bugüne kadar getirilmesinde, Osmanlı hâkimiyetinin payı inkâr edilemezdi.¹¹⁷

Sonuç

Osmanlı Arşivleri’ndeki kayıtlara ve makalenin sunduğu verilere göre Osmanlı Devleti’nin Yemen’e çok büyük bir önem atfettiği dikkati çekmektedir. Bu önem sadece belli bölgeler üzerinde değil genel olarak Yemen’in tamamı üzerinedir denilebilir. Son derece önemsiz gibi görünen Şeyh Said adlı arazi üzerine yapılan yazışmaların çokluğu ve burada yürütülen mücadele buna bir delil teşkil edebilecek mahiyettir. Bu önem atfedişe bir delil olarak da bölgede görev yapan Osmanlı görevlilerinin son derece kabiliyetli ve gayretli oluşları gösterilebilir. Bölgede görev yapan isimlerin İstanbul’a veya Hicaz Valiliği’ne gönderdikleri yazılarda Yemen’in ve Babü’l Mendeb adlı boğazın ne kadar stratejik bir nokta olduğunu çok iyi gördükleri müşahade edilmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin ücra bir köşesinde görev yapmalarına rağmen Avrupa siyasetine de vakıf oldukları onların son derece kabiliyetli isimler olduklarına bir delildir.

Konuyla ilgili dikkat çeken bir başka mevzu ise Fransa’nın Şeyh Said’e yerleşme isteği karşısında son derece başarılı bir mücadele yürütüldüğüdür. Neredeyse XIX. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar süren

¹¹³ Eldar 1990, s.333-334.

¹¹⁴ Baldry 1977, s.155.

¹¹⁵ Fortna 2005, s.30.

¹¹⁶ Swagman 1988, s.251.

¹¹⁷ Öztürk 2010, s.331.

bu Fransız isteği karşısında kararlılıkla durulduğu gözlemlenmektedir. Bu da gerilemekte olan ve ayakta kalabilmek için, içinde Fransa'nın da bulunduğu Avrupa'nın güçlü devletlerine muhtaç olan Osmanlı Devleti'nin son derece önemli bir başarısıdır. Meseleleri birbirine karıştırmadan bu konuyu ayrı bir başlık olarak uzun bir zaman dilimi içinde ve herhangi bir kayıp yaşamadan savuşturmuş olması son derece kıymetlidir.

Şeyh Said'in savunulması sırasında İngiltere'yle çok belirgin olmasa da bir fikir birliğinde olunduğu söylenebilir. Her ne kadar başlangıçta bu meselenin çıkmasında İngilizlerin Aden ve Perim Adası'na yerleşmelerinin etkisi olduğu üzerinde sık sık durulsa da bu durum bir çatışma doğurmamıştır. Meselenin XIX. yüzyılın sonlarına doğru soğumasıyla birlikte bazı yazışmalarda İngilizlerden konuyla ilgili destek alındığını çağrıştıran ifadeler Fransa'ya karşı İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin yakınlaştığı ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca meselenin çözümünde yerel güçlerden istifade edilmesi de belirtilmesi gereken bir diğer husustur. Bu bölgede görev yapan yetkililerin yerel unsurların bazılarıyla çok iyi bir ilişkiye sahip olduğu da söylenmesi gerekenler arasındadır. Ayrıca bölgeye kılık değiştirerek gönderilen adamların da çok iyi bir istihbarat faaliyetini yerine getirdikleri söylenebilir. Üzerinde çalışılan ya da bilgi toplanılmak istenen kabilelerin göçebe yaşamlarına ve arazinin son derece zor koşullarına rağmen istihbarat faaliyetlerinin başarıyla yürütülmesi son derece önemlidir. Bunun yanında bölge üzerinde etkisi olabilecek kurumlar arasındaki işbirliği ve bilgilendirme hızı da hatırı sayılır bir noktadadır. Osmanlı Devleti'nin genel görüntüsü dikkate alındığında bu durum devlet kurumlarının çok iyi işlemeden ziyade Yemen'e atfedilen önemle ilişkilidir dense çok da yanlış sayılmaz. Ancak bölgede görev yapan isimlerin yaptıkları çalışmaları kendilerinden sonraki isimlere aktarmalarında ve devletin düzenli bir politika yürütmesinde zaman zaman sorunlar çıktığını söylemek yanlış olmaz. Sık sık aynı konuda yazışmaların yapılması ve önceki bilgilerin birçok kez tekrarlanması bu durumun göstergelerindedir. Yine de Şeyh Said'in Fransa'nın eline geçmemiş olması, kusurlarına rağmen Osmanlı Devleti'nin bölgede etkin bir güç olduğunun ve başarılı bir politika yürüttüğünün göstergesidir.

KAYNAKLAR

1 Arşiv Belgeleri

a. Osmanlı Arşivleri

- A.MKT. 197/16 (1265. 6. 21).
A.MKT.MHM. 441/93 (1286 R. 7).
BEO. 103/7656; 178/13276; 198/14831; 2389/179114; 3971/297810; 4107/307977;
4117/308757.
DH. MKT. 1777/38.
DH.SYS. 37/10 (1330. 12. 21).
DH.ŞFR. 445/52 (1330. Te.9).
HR. SYS. 102/8; 105/1; 105/3; 105/4; 105/7; 105/8; 105/13.
HR. TO. 84/107 (1891. 12. 6); 85/85 (1893. 5. 25); 511/22 (1870. 7. 20); 511/53 (1872. 6. 12).
İ.DH. 872/69665.
İ.MTZ. (05) 34/1978.
ŞD. 2562/2; 1147/15.
Y.A.HUS. 267/54; 291/44.
Y.PRK.EŞA. 14/101.
Y.PRK.UM. 74/50.

2. Araştırma-İnceleme Eserler

Ahmed Lütfi Efendi 1989

Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XII, Yay. Haz. Münir Aktepe, TTK Basımevi, Ankara.

Ahmet Raşit Paşa 2013

Ahmet Raşit Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, Cilt I-II, Yay. Haz. Sadettin Baştürk, Taşhan Kitap Yayınları, Ankara.

Baldry 1977

John Baldry, "Anglo-Italian Rivalry in Yemen and Asir 1900-1934", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 17-4, s.155-193.

Baldry 1978

John Baldry, "British Naval Operations Against Turkish Yemen 1914-1919", *Arabica*, T. 25, Fasc. 2, s. 148-197.

Bell 1965

K. Bell, "British Policy towards the Construction of the Suez Canal 1859-1865", *Transaction of the Royal Historical Society*, Fifth Series, Vol. 15, s.121-143.

Darkot 1997

Besim Darkot, "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, M.E.B., Eskişehir, s. 135-137.

Deringil 1988

Selim Deringil, "The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-82", *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, No. 1, s. 3-24.

Deringil 2003

Selim Deringil, "They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and Post-Colonial

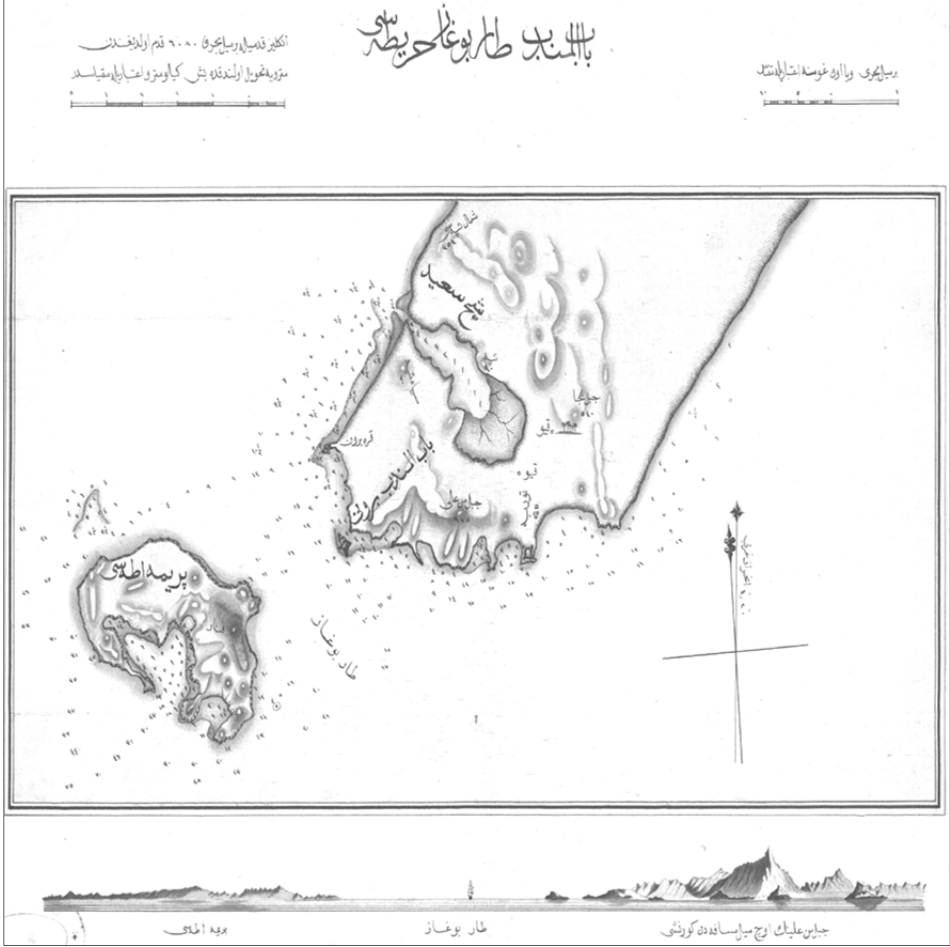
- Debate”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 45, No. 2, s.311-342.
- Dresch 1984 P. Dresch, “The Position of Shaykhs Among the Northern Tribes of Yemen”, *Man, New Series*, Vol. 19, No. 1, s.31-49.
- Eldar 1990 Dan Eldar, “French Policy towards Husayn, Sharif of Mecca”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 3, s.329-350.
- Emecen 2002 Feridun Emecen, “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, *Türkler*, Cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, s. 501-520.
- Fortna 2005 Benjamin C. Fortna, “Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire”, *Imago Mundi*, Vol. 57, No. 1, s.23-34.
- Gencer 2001 Ali İhsan Gencer, *Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, TTK Basımevi, Ankara
- Grohmann 1997a Adolf Grohmann, “Perim”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, M.E.B., Eskişehir, s.551-552.
- Grohmann 1997b Adolf Grohmann, “Şeyh Said”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, M.E.B., Eskişehir, s.467-468.
- Güner 2012 Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı’nda Kıyam ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1774-1819)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ivanov 2013 Nikolay Ivanov, *Osmanlı’nın Arap Ülkelerini Fethi*, TTK Basımevi, Ankara.
- Kızıltoprak 2010 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır’da İngiliz İşgali: Osmanlı’nın Diploması Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kour 1981 Z.H. Kour, *The History of Aden 1839-72*, Frank Cass, London.
- Kurşun 1992 Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Orhonlu 1996 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, Ankara.
- Özbaran 2013 Salih Özbaran, *Umman’da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Özbek 2008 Nadir Özbek, “Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40. No. 1, s.47-67.
- Öztürk 2010 Mustafa Öztürk, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, s.325-351.
- Panzac 1992 Daniel Panzac, “International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire during the 18th Century”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 2, s.189-206.

Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)

- Plaut 1998 Martin Plaut, "Yemen&Eritrea: Friends Once More?", *Review of African Political Economy*, Vol. 25, No. 78, s.659-661.
- Rawson 1885 Rawson W. Rawson, "European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea, and Its Southern Approaches, in 1885", *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, Vol. 7 No. 2, s.93-119.
- Rogan 1996 Eugene L. Rogan, "Asiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 1, s.83-107.
- Salibi 1979 Kamal S. Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Ottoman Times", *Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No. 1, s.70-81.
- Sırma 2008 İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Swagman 1988 Charles F. Swagman, "Tribe and Politics: An Example from Highland Yemen", *Journal of Anthropological Research*, Vol. 44, No. 3, s.251-161.
- Tandoğan 2013 Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, TTK Basımevi, Ankara.
- Yavuz 2003 Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumuzî Tarihi*, C.1, TTK Basımevi, Ankara.

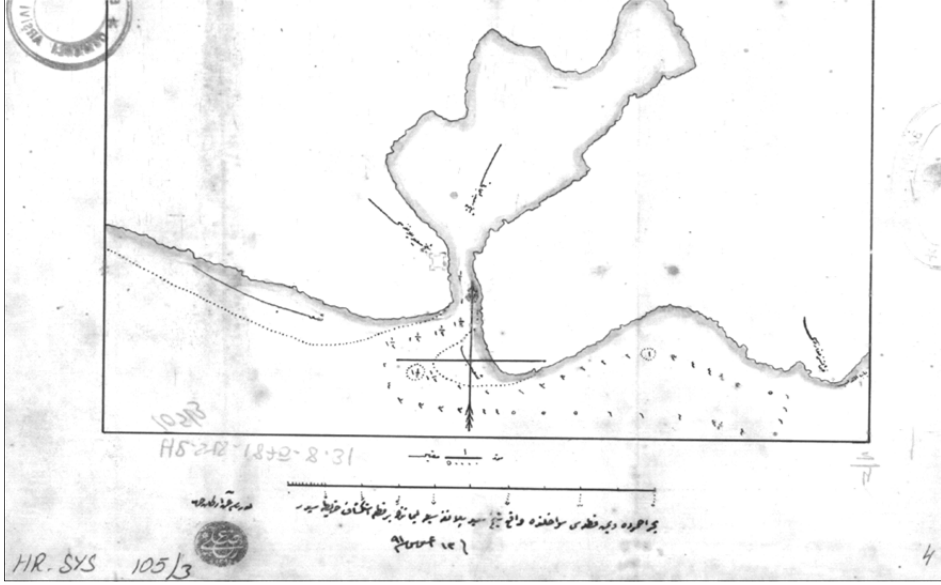
EKLER

EK 1 Şeyh Said, Babü'l Mendeb Burnu ve Perim Adası (HR. SYS. 105/8).

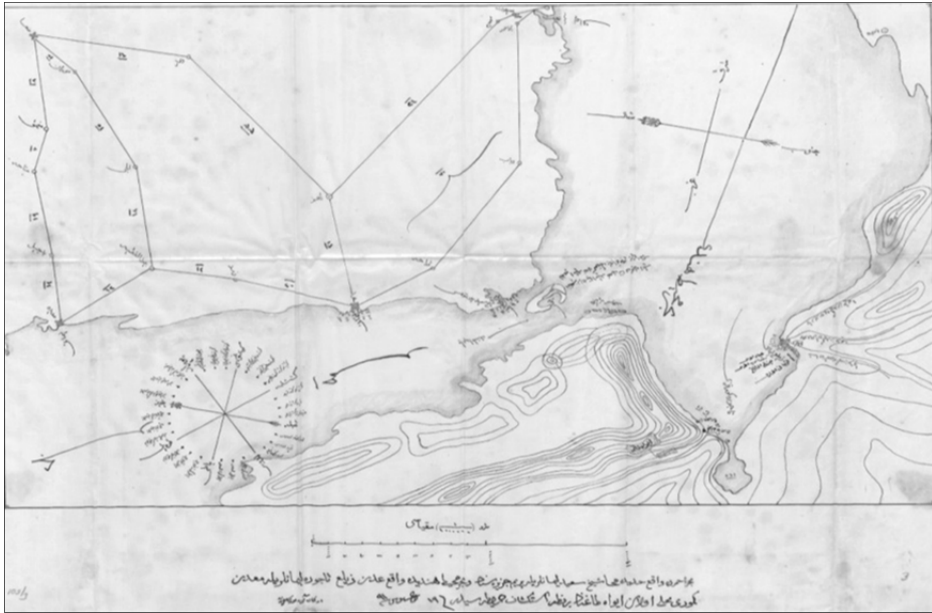

Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)

EK 2 Şeyh Said Mıntıkası (HR.SYS. 105/3).

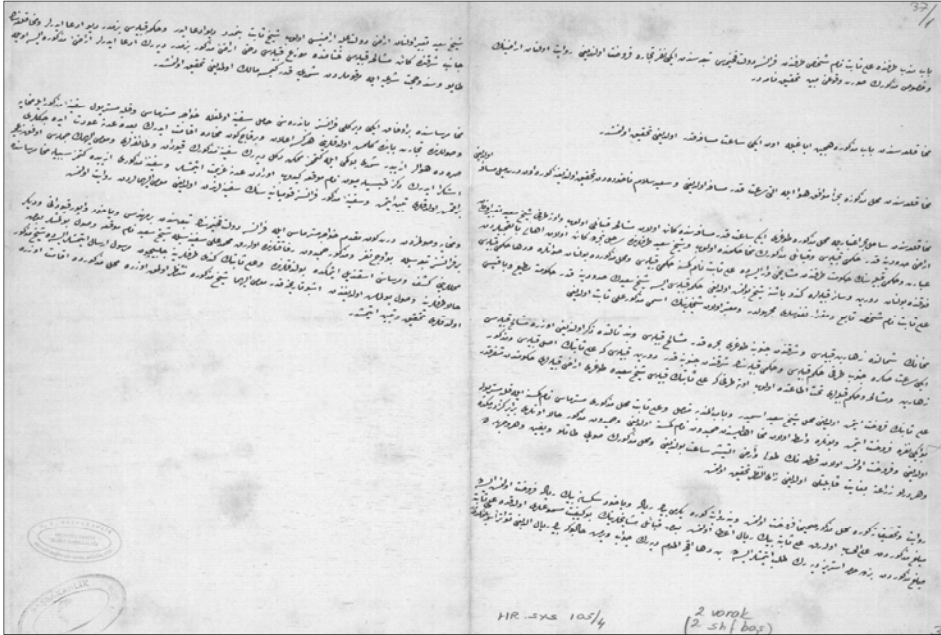

EK 3 Aden Körfezi ve Kızıldeniz Girişinde Şeyh Said Arazisi (HR. SYS. 105/3)

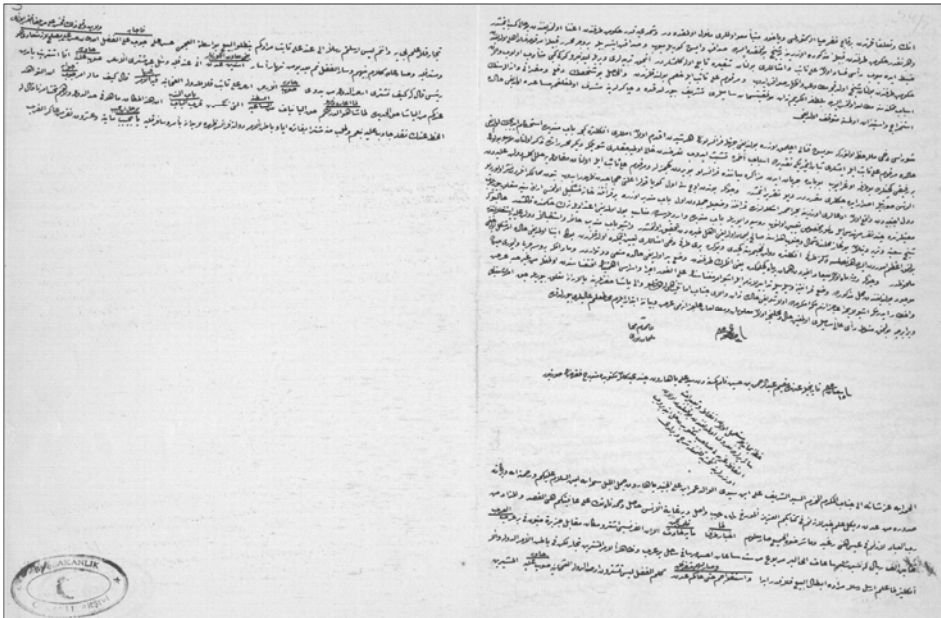

Durmuş Akalın

EK 4 Moha Kaymakamı Süleyman Nuri Bey'in Şeyh Said Üzerine Tahkikname Sureti (HR.SYS. 105/4).

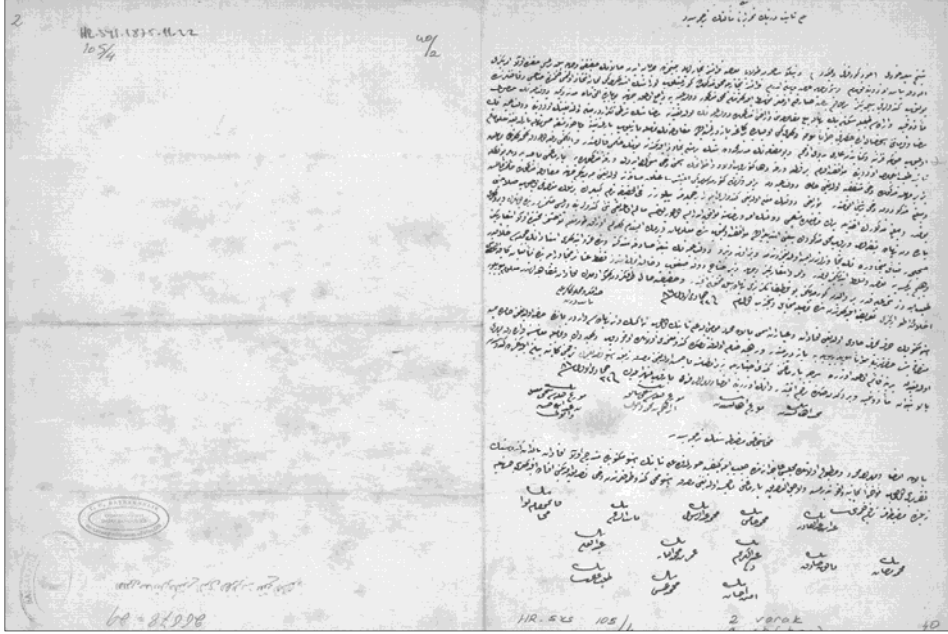

EK 5 Aden'de oturan Abdurrahman bin Hüseyin tarafından yazılan surat (HR.SYS.105/4)

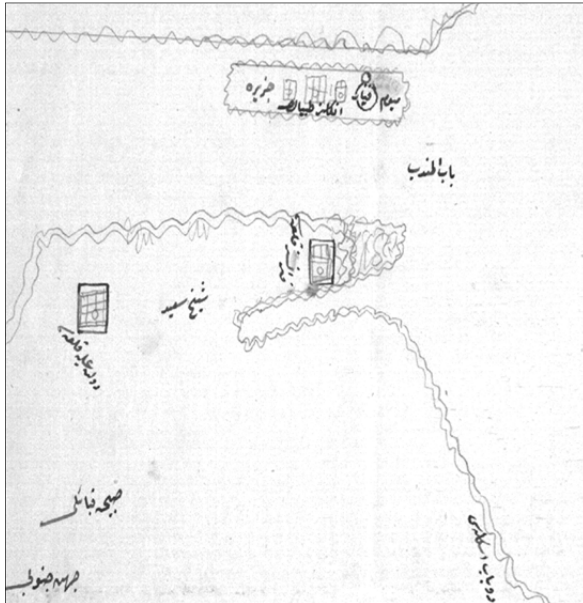

Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)

EK 6 Ali Sabit'in Şeyh Said'i satmasıyla ilgili ifadelerini içeren yazı (HR.SYS.105/4)

EK 7 Kızıldeniz girişindeki Osmanlı ve Fransız kaleleri ile İngiliz tabyaları (HR.SYS.105/8)

EK 8 Şeyh Said'in tahlisiyesi sırasında Mişel'in bıraktığı Arapça ve Fransızca Protesto (HR. SYS. 105/1).

٢٠ كوردو و١٨٧١ هـ ترجمه بر روستو وکل ایالتیه کبابیه باب المندوب

ای قلممغا

نظراً لبا تم باغفالكم في أرضنا وعصيانكم انه مدد طوبه قدرتم ان تصغروا في حقنا بالملك وانه يتبعنا حقنا
 الا اباب العالى حتى انه يظن هذا الحاك من لاديه الغير الحقاينه فاشوقه زالة الابه اننى مجبور على انه جرد كافة البروقنا
 الذى حوت بالسلمه وعلى اسر الخواجا به بازيه ورايوه من سببها فافضل بر روستو ارضنا مرة واحدة من نوع مرج
 كل العواقب الذى نجت الذى نتبع ويستجوا فاضاير لكل نافعهم نظراً لسالى ذات شخصك فوفه ارضنا مانعنا وفجود
 كافة اسيان نقل هذا الذى جاعل معي سنا صبه وغاله هذا فبنا ز عن ذلك فوجدنا امانا و ترك وقتنا الشبخ شميمه
 لعل صبر عن اقرانه حتى اتى اروع افضل ساديه حقنا بقرب من جودنا ببطنتنا وانك من دونه عاقبه لاسعه
 بالارادة الزيديه وارام اهلناكم صبا والوكيل
 ولى لاديه
 اسره مسل
 محمد زهده

Copie

A S. M. le Gouverneur de Algérie. —
 M. Michel

M. le Gouverneur,

En présence de la persistance de votre occupa-
 tion de notre territoire malgré que depuis longtemps
 nous ayons pu vous convaincre de nos droits de pro-
 priété, et en informer légalement votre S. M. afin
 de faire cesser cet état de choses anormal, je me
 vois contraint de renouveler toutes les protestations
 précédentes et au nom de Mrs Bazin et Babaud
 de Marseille, protester encore une fois de la ma-
 nière la plus formelle, toutes les conséquences qui
 en ont résulté, qui en résulteront et en résulteront
 au préjudice de tous leurs intérêts. —

Considérant que votre présence sur notre
 territoire entrave nos opérations et paralyse tout
 moyen de transport, ce qui nous rend la vie dif-
 ficile et très dispendieuse, je me trouve dans la
 nécessité d'abandonner provisoirement le territoire
 de Sheikh Said pour me rendre en France, afin
 d'aller faire valoir nos droits auprès de nos propres
 autorités et obtenir, sans retard, un concours plus
 actif. — Recevez, etc.

Le chef d'expédition.
 (signé) M. Michel.

Bab-el-Mandeb
 le 8 Mars 1871.

Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)

EK 9 Mişel Protestosuna Karşı Aden'deki Fransız Konsolosuna Gönderilen Yazı (HR. SYS. 105/1).

بسم الله الرحمن الرحيم
 در وقت غمخیزانه عهد و عهدی که در این زمانه در آید که در این زمانه

تاریخ سرخ با این قضیه که در وقت غمخیزانه عهد و عهدی که در این زمانه در آید که در این زمانه

2

2 vorok
(2 shf bos)

HR. SYS 105/1

3

EK 10 Moha Kasabası ve Abdürauf Tabyası (HR. SYS. 105/3).

